

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного публічного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

"Система міжнародно-правового співробітництва держав у газовій сфері"

Студентки 2-го курсу, 10м групи,
спеціальності 293 "Міжнародне право"

Капішон Віталіни
Віталіївни

Науковий керівник
кандидат юридичних наук
доцент

Плахотнюк Наталія
Вікторівна

Керівник освітньо-
професійної програми
доктор юридичних наук
доцент

Дешко Людмила
Миколаївна

Київ 2018

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ	8
1.1. Основи міжнародно-правового регулювання діяльності держав у сфері енергетики.....	8
1.2. Трансферт досвіду як інструмент аналізу та стабілізації політики.....	14
1.3. Антимонопольне правове регулювання газової промисловості в Європейському Союзі.....	27
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ У ГАЗОВІЙ СФЕРІ	33
2.1. Співпраця між Україною та ЄС в енергетичній сфері.....	33
2.2. Східно-Середземноморський вектор зовнішньої політики України.....	44
2.3. Особливості економічного співробітництва України та Саудівською Аравією.....	54
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ	63
3.1. Загальні перспективи міжнародного співробітництва України.....	63
3.2. Перспективи співпраці України та ЄС в газовій сфері.....	75
3.3. Потенціальні напрямки українсько–іранської співпраці.....	79
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток зовнішнього співробітництва, зокрема, в енергетичній сфері, є надзвичайно важливим чинником функціонування економіки кожної країни.

Концептуальна невизначеність та низький рівень організаційно-економічної роботи зовнішньополітичних структур щодо міжнародного співробітництва в газовій сфері перешкоджають національним підприємствам налагодити плідну співпрацю з іншими країнами.

На сьогодні не тільки в національній свідомості багатьох народів, а навіть на державному рівні не закріплені та не розроблені національні інтереси і відповідні загрози національним інтересам, основні геополітичні пріоритети та стратегічні партнери.

Стрімке зростання енергетичних потреб в конкретних країнах і в цілому в світовому господарстві, відповідно транскордонне розвиток паливно-енергетичних структур, особливо на євразійському та американському просторах, зростання цін на енергоносії обумовлюють, з одного боку, формування нових сфер конфліктності комерційних, екологічних, соціальних інтересів, в тому числі і на міжнародному рівні.

З іншого - ці чинники ведуть до міжнародної співпраці в сфері надрокористування і - в ширшому плані - енергетики. Із загостренням глобальної конкуренції між державами в галузі енергетики виникають і специфічні міжнародні проблеми, які необхідно вирішувати в рамках сформованого світового правопорядку на основі сучасного міжнародного права.

З півтора десятка країн, з якими Україна задекларувала стратегічне партнерство, майже половина не має спільних з Україною інтересів, а співробітництво в газовій сфері із більшості з них має незначний рівень.

Тому, можна стверджувати, що на сьогодні Україна не має стабільних стратегічних партнерів серед країн Світу. Створення умов для постійного та

ефективного співробітництва в усіх сферах, та пошук стратегічних партнерів є важливим питанням для України в умовах становлення держави.

Протиріччя між наявністю власних енергоресурсів країн та потребами в них, вичерпність запасів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) і зростання масштабів екологічних проблем, пов'язаних з їхнім видобутком, транспортуванням, перетворенням та споживанням, обумовлюють тенденцію до загострення енергетичних питань у життєдіяльності людства, кожної окремої країни.

Внаслідок цього, боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транспортування, вплив на ринок енергоносіїв стали сьогодні найважливішими чинниками реалізації інтересів держав світу, їхньої політичної поведінки, базою для міжнародних політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів.

Теоретичною базою даного дослідження стали праці представників вітчизняної й зарубіжної науки різних історичних періодів у галузі теорії міжнародного права та інших юридичних наук.

Розвиток системи співробітництва держав у газовій сфері, світовий досвід та українські реалії з даного питання були предметом дослідження багатьох вітчизняних видатних науковців, зокрема: Кравцова Т. М., Саниахметова Н. А., Самойлова И. А., Сашичев В. та інших.

Окремі аспекти цієї проблематики розглядалися в працях таких українських науковців: Т. М. Анакіної, Т. О. Анцупової, А. П. Гетьмана, О. О. Гріненко, Р. Р. Дубаса, А. О. Кориневича, М. О. Медведєвої, М. М. Микієвича, Р. А. Петрова, О. Я. Трагнюк, О. М. Шпакович.

Дослідженню даного питання присвячено ряд наукових статей, авторство яких належить таким вченим, як: А. М. Амадзієв, С. Р. Блавацький, Г. Д. Джумагельдієва, Т. Р. Кістинюк, Н. А. Магомедова, А. Ш. Меіланов, М. М. Пархаданов, В. А. Сафонов, В. А. Семеніхіна, С. М. Силкіна, В. В. Фіделіс, С. С. Шмаков, Г. Шеср, Е. І. Широков.

Проте залишаються недостатньо дослідженими питання вдосконалення

правових механізмів регулювання вищевказаного питання.

Однак, не дивлячись на інтенсивність та широкий спектр досліджень, багато теоретичних та практичних питань у даній сфері залишаються ще дискусійними, у зв'язку з чим потребують подальшої розробки.

Метою дипломної роботи є аналіз системи міжнародно-правового співробітництва держав в газовій сфері.

Об'єктом дослідження постають суспільні відносини щодо організації та здійснення міжнародного співробітництва держав в газовій сфері.

Предметом дослідження є система міжнародно-правового співробітництва держав в газовій сфері.

Для вивчення даної теми ставляться **наступні завдання:**

- проаналізувати основи міжнародно-правового регулювання діяльності держав у сфері енергетики;
- дослідити Трансферт досвіду як інструмент аналізу та стабілізації політики;
- показати правові засади антимонопольного правового регулювання газової промисловості в Європейському Союзі;
- дослідити співпрацю між Україною та ЄС в енергетичній сфері;
- охарактеризувати Східно-Середземноморський вектор зовнішньої політики України
- визначити особливості економічного співробітництва України та Саудівською Аравією;
- розкрити перспективи міжнародного співробітництва України;
- охарактеризувати перспективи співпраці України з Іраном та ЄС в газовій сфері.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які було використано в процесі дослідження, зокрема діалектичний метод, метод аналізу, системно-функціональний метод, формально-логічний метод, герменевтичний метод.

Для реалізації мети і завдань у процесі дослідження широко використовувався комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих загально-наукових і спеціальних методів, спрямованих на отримання об'єктивних і достовірних результатів:

- історичного і логічного аналізу літературних джерел для вивчення рівня розробленості проблеми у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі;
- функціонально-структурного аналізу, що передбачав вивчення міжнародно-правового регулювання відносин у галузі взаємодії держав в енергетичній сфері;
- порівняльного і статистичного аналізу фактів та явищ, їх синтезу для вивчення динаміки розвитку нормативно-правової бази, виявлення особливостей міжнародно-правових стандартів у вищевказаній сфері;
- узагальнення, а також прогностичний метод, які застосовувалися для формулювання висновків, рекомендацій та пропозицій щодо обґрунтування шляхів оптимізації системи державного регулювання співробітництва України з різними державами;
- системний і комплексний підходи, які, по-перше, забезпечили цілісність дослідження, а по-друге, дали можливість розглянути систему державного регулювання як комплекс взаємопов'язаних підсистем.

Наукова новизна дослідження за даною темою полягає в поглибленні існуючих та обґрунтуванні нових теоретичних положень і концептуальних підходів, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання щодо удосконалення правового забезпечення всіх учасників міжнародно-правового співробітництва держав.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що одержані результати можуть бути використані:

- у сфері науково-дослідної діяльності – для подальшої розробки проблем нормативно-правового регулювання;
- у правотворчості та правозастосуванні – при удосконаленні національного законодавства, яке регламентує досліджувані відносини;

- у правовиховній сфері — як матеріал у роботі з підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення;
- у навчальному процесі — при викладанні міжнародного права, при підготовці методичних і навчальних посібників.

Прикладний аспект результатів полягає в поглибленні існуючих та обґрунтуванні нових теоретичних положень і концептуальних підходів, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання щодо розвитку нових напрямків у сфері міжнародного регулювання.

Структура дипломної роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел, загальний обсяг роботи становить 106 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ

1.1. Основи міжнародно-правового регулювання діяльності держав у сфері енергетики

Стрімке зростання енергетичних потреб в конкретних країнах і в цілому у світовому господарстві, відповідно транскордонне розвиток паливно-енергетичних структур, особливо на євразійському та американському просторах, зростання цін на енергоносії обумовлюють, з одного боку, формування нових сфер конфліктності комерційних, екологічних, соціальних інтересів, в тому числі і на міжнародному рівні.

З іншого - ці чинники ведуть до міжнародної співпраці в сфері надрокористування і - в ширшому плані - енергетики. Із загостренням глобальної конкуренції між державами в галузі енергетики виникають і специфічні міжнародні проблеми, які необхідно вирішувати в рамках сформованого світового правопорядку на основі сучасного міжнародного права.

До числа міжнародно-правових актів, що стосуються енергетичної сфери, відносяться перш за все Європейська енергетична хартія 1991 г. (цю декларацію, крім європейських держав, підписали також США, Канада, Японія); Договір до Енергетичної хартії 1994 р.; Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності і відповідним екологічним аспектам 1994 р.; Гірська хартія держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав 1997 р.; Угода про співробітництво в галузі вивчення, розвідки і використання мінерально-сировинних ресурсів 1997 р.; Угода про транскордонне співробітництво в галузі вивчення, освоєння і охорони надр 2001 р. [34]

З урахуванням економічного значення газових природних ресурсів, що забезпечують енергетику, і зростаючої співпраці держав в цій галузі в юридичній літературі іноді говориться про початок формування і міжнародного

енергетичного права в якості підгалузі міжнародного економічного права.

Хоча договірно-правових підтверджень на користь такого підходу в даний час поки немає, вони, судячи з текстів Договору до Енергетичної хартії та інших документів, можуть з'явитися в майбутньому.

Міжнародно-правове поле регулювання співробітництва в газовій сфері охоплює велику кількість міжнародних договорів, що стосуються розвідки і розробки морських надр, транспортування (у тому числі трубопроводами) енергоносіїв, а також захисту при цьому довкілля, збереження культурної і природної спадщини.

Специфіка міжнародно-правового та національно-законодавчого регулювання відносин в газовій сфері полягає в тому, що тут право впливає на складну природно-соціальну систему. Дійсно, енергетичні ресурси (нафта, газ, вугілля та ін.) - Це об'єкт господарської діяльності, і одночасно компонент екосистеми.

Відповідно до ст. 19 Договору до Енергетичної хартії енергетичний цикл означає всю енергетичну ланцюжок, включаючи діяльність, пов'язану з пошуковими роботами, розвідкою, виробництвом, перетворенням, зберіганням, транспортуванням, розподілом і споживанням різних форм енергії і переробкою та видаленням відходів, а також зупинкою, припиненням або закриттям цих видів діяльності з метою зниження до мінімуму шкідливого впливу на навколишнє середовище [25, с. 5-6].

Міжнародним правом охоплюються в тій чи іншій мірі всі ланки енергетичної «ланцюжка». Разом з тим можна виділити ряд пов'язаних з енергетикою проблем, що представляють суттєвий інтерес для міжнародного співтовариства, а також напрямків співпраці, в рамках яких міжнародно-правове регулювання розвивається особливо активно.

Початком правового регулювання енергетичних відносин можна вважати перші міжнародні договори, які склали основу інтеграції європейських країн у форматі співтовариств в рамках Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) і Євратому.

Так, метою Договору про створення ЄОВС 1952 р. було сприяння економічному розвитку, підвищенню рівня зайнятості та зростанню рівня життя в країнах-членах шляхом створення спільного ринку вугілля і сталі (ст. 2). Подібні цілі у сфері атомної енергетики були визначені в Договорі про Європейське атомне співтовариство (Євратом) 1957 року.

Проте, незважаючи на те, що створення європейських співтовариств починалося саме в енергетичних галузях, їх правове регулювання було фактично виключене з дії європейського права. Такий стан правового регулювання пояснюється тим, що енергетичний сектор розглядався національними урядами як сектор, який забезпечував національні інтереси в економічній, військовій, соціальній та інших сферах.

Тому численні й тривалі спроби загальноєвропейських структур перенести правове регулювання енергетики на наднаціональний рівень натрапили на опір окремих держав, які підтримувалися національними енергетичними монополіями.

Така розбіжність інтересів між державами-членами та інститутами ЄС призводила до постійної боротьби за повноваження у правовому регулюванні енергетики. За винятком двох секторів (вугілля і ядерної енергетики), політика ЄС обмежувалася встановленням таких загальних цілей, як заохочення раціонального використання енергії і зменшення залежності Європи від експорту нафти.

Разом з тим, правове регулювання вугільної галузі представлене найменшою кількістю правових актів, що пояснюється тенденцією до зменшення ролі вугільної галузі в енергетичній політиці ЄС. Також малорозвиненим залишається правове регулювання ЄС в нафтовій галузі, що пояснюється як небажанням країн-членів поступатися компетенцією у цій сфері на користь органів ЄС, так і наявністю достатньо розвинутого національного регулювання.

Проте, під впливом декількох нафтових криз в цій сфері було прийнято низку правових актів, спрямованих на створення нафтових резервів і

забезпечення безпеки нафтових постачань.

Першим таким актом стала Директива Ради ЄС 68/414/ЄС про зобов'язання держав – членів ЄС підтримувати мінімальний рівень резервів сирової нафти і або нафтопродуктів від 20 грудня 1968 р., пізніше доповнена Директивою Ради 98/93/ЄС від 14 грудня 1998 р. Вказаними директивами встановлюється обов'язок держав-членів створити і підтримувати резерви нафти і нафтопродуктів, достатні для забезпечення внутрішнього споживання протягом не менше 65 днів і потім – не менше 90 днів.

Тож, слід зазначити, що на сьогодні європейське енергетичне право є найбільш розвиненою й цілісною правовою системою, положеннями якої регулюються відносини практично у всіх секторах енергетики, а також суміжних галузях. Головна особливість зазначеної галузі полягає в тому, що в основу її виникнення та розвитку закладено принцип створення конкурентного енергетичного ринку, орієнтованого на безпеку постачання енергії, охорону довкілля та захисту прав споживачів.

Крім того, правове регулювання енергетичних відносин в ЄС має істотний вплив на розвиток міжнародного енергетичного права. Становлення такого регулювання відбувалося на тлі постійного узгодження національних інтересів (часто діаметрально протилежних) країн-членів з намірами органів ЄС, спрямованих на досягнення кінцевої мети – створення енергетичного ринку [9, с. 217].

Враховуючи те, що сучасна енергетична галузь все активніше виходить за межі національних кордонів, досвід ЄС матиме величезне значення для розвитку правового регулювання міжнародних енергетичних відносин, які також підпадають під значний вплив різнобічних інтересів суб'єктів міжнародного права.

Стратегія співпраці між Україною та ЄС у сфері енергетики визначається у Меморандумі про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики (Меморандум), укладеному 1 грудня 2005 року [3].

Положеннями Меморандуму передбачена реалізація дорожніх карт за напрямками:

- ядерна безпека;
- інтеграція ринків електроенергії та газу;
- підвищення безпеки енергопостачання і транзиту вуглеводнів;
- підвищення стандартів техніки безпеки та охорони довкілля у вугільній галузі;
- енергоефективність.

За роки виконання Меморандуму досягнуто наступних результатів за напрямками, передбаченими в рамках згаданих вище дорожніх карт.

У сучасній архітектурі міжнародних відносин регіон Перської затоки набуває першочергового значення для провідних глобальних гравців, не в останню чергу завдяки найбільшим у світі запасам вуглеводнів, значному потенціалу для міжнародного інвестування, розвиненим валютно-кредитному та фінансовому секторам.

Незважаючи на критичне зниження цін на нафту та відповідне зменшення обсягів видобутку, а також найбільші за 30 років показники інфляції, економічна ситуація в Королівстві Саудівська Аравія (КСА) нині залишається порівняно стабільною завдяки особливостям функціонування банківської системи. Значення даного регіону для України обумовлюється значним потенціалом для взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, можливістю виходу на спільний ринок Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (далі - РСАДПЗ) і наявністю морських комунікацій.

Попри те, що Україна належить до енергодефіцитних країн, можливості імпорту чи транзиту енергоносіїв з держав Перської затоки є досить обмеженими і здебільшого економічно не вигідними. Водночас, нафтовидобувний сектор країн Перської затоки відкриває широкі можливості для технологічного співробітництва, зокрема, у галузі геологорозвідувальних робіт, видобування, нафтопереробки та розвитку інфраструктури.

На відміну від Румунії й Угорщини, Україна до 2008 р. не закупила жодного бареля арабської нафти. Адже транспортування енергоносіїв з Близького Сходу до України вимагає створення мережі терміналів на Чорноморському узбережжі та потужного танкерного флоту, що вимагає значних капіталовкладень і не може бути реалізовано без значних інвестицій.

Попри це, Україна вважає важливою співпрацю в галузі геологорозвідувальних робіт, розробки, облаштування та модернізації нафтових і газових родовищ, проектування та будівництва об'єктів нафтогазової інфраструктури, спільного видобування вуглеводнів на території двох країн і залучення інвестицій у модернізацію газотранспортної системи України.

Окрім того, певне зацікавлення викликає енергетичний сектор нашої держави, свідченням чого є інформація каналу новин «Аль-Арабія» щодо українсько-туркменських газових угод та електронної газети «Елаф» щодо диверсифікації газових поставок [33].

Багатий на енергоресурси Близький Схід вже давно перебуває в епіцентрі уваги провідних геополітичних гравців сучасності. Особливе місце в регіоні відведено Іранові – країні, котра завдяки зусиллям американської дипломатії опинилась у певній зовнішньополітичній ізоляції [11, с. 6-7].

Першопричинами такого стану речей є: ісламська революція в Ірані, яка стала прикладом відмови від західної модернізації і водночас спробою адаптації суспільства до змін без порушення його культурно-релігійної ідентичності; геостратегічне розташування Ірану, яке дає можливість країні слугувати мостом між Центральною, Південною, Східною Азією та Європою; колосальні запаси нафти та газу тощо. Тому аналіз українсько-іранських взаємин сучасності неможливий поза широким глобальним геополітичним контекстом.

Загалом Іран сприймає себе в трьох іпостасях: як рятівника ісламських цінностей, як провідного члена «третього» світу в боротьбі проти неоколоніалізму і як гравця нафтогазової політики на міжнародній арені. Іран для України є одним із перспективних економічних партнерів у регіоні Близького та Середнього Сходу.

Основна увага у відносинах між двома країнами приділяється розширенню сфер та обсягів торговельного обміну, встановленню та зміцненню прямих контактів між господарськими структурами двох країн з метою забезпечення вітчизняних товаровиробників довгостроковими замовленнями, насамперед у сферах літако- та двигунобудування, машинобудування, виробництва нафтогазового обладнання, залізничних вагонів, енергетичного устаткування, обладнання для гірничовидобувної галузі [32, с. 147-148].

Таким чином, можна підсумувати, що співробітництво на міжнародній арені у газовій сфері є сьогодні дуже актуальним та відкритим питанням. Україна, як і багато інших держав світу, зацікавлена у співробітництві з Іраном перш за все в енергетичній сфері.

Існуючий потенціал взаємовигідного міжнародно-правового співробітництва в газовій сфері використовується не у повній мірі. Діловим колам країн необхідно посилити співпрацю в енергетичному секторі, транспортному машинобудуванні, зокрема виробництві авіаційної та залізничної техніки, активізувати транспортне партнерство.

1.2. Трансферт досвіду як інструмент аналізу та стабілізації політики

В Україні, як показує практика державно- управлінської діяльності, до цього часу переважають радянські традиції управління країною, особливо щодо розуміння держави як виключного суб'єкта управлінських дій.

У той же час незаперечним фактом повсякденного життя є існування інших акторів, які можуть мати «свої» інтереси що не співпадають із формалізованими державою цілями.

Розвиток енергетичних ринків та енергетичної політики України яскраво демонструє цей факт. На газовому ринку України гравцями, що проводять «свою» політику, стали «газові посередники». Зростання впливу нових гравців на політику держави свідчить про необхідність вивчення їх діяльності,

усвідомлення їх інтересів, мотивів поведінки, та відповідно, виявлення можливостей узгодження інтересів окремих акторів та держави.

Публікації українських дослідників впливу «посередників» на функціонування енергетичного ринку та формування державної енергетичної політики акцентують увагу переважно на висвітлення діяльності «газових посередників» з точки зору їх можливих зловживань (отриманих вигод), а також відповідних збитків державі та суспільству від зазначених дій.

Зарубіжними фахівцями акцент ставиться переважно на аналізі впливу посередників на державну енергетичну політику України, однак 67 недостатньо розкриваються реалії українських державно-управлінських та економічно-господарських традицій.

Зарубіжні публікації розглядають ситуацію на українських енергетичних ринках з позицій традиційних для «західних» авторів моделей політологічної та економічної науки однак не торкаються глибинних причин існування такого стану, прогресуючого погіршення стану енергетичного комплексу України, прийнятності суспільством та державою такого стану справ.

Окремим аспектом дослідження є аналіз спадковості у діяльності «посередників» у якості окремого елемента аналізу політики та прогнозування ефективності управлінських рішень у конкретному культурному середовищі.

Для поєднання своєрідного «теоретичного» підходу до аналізу проблеми діяльності посередників, що властивий у роботах західних та надмірно «практичних» пояснень їх успіху в роботах фахівців країн СНД слід скористатися моделлю перенесення досвіду розроблюваної у теорії діяльності.

Для аналізу феномену діяльності «посередників» на газовому ринку України, відобразимо цей підхід наступним чином: у більшості випадків особи що приймають рішення (ОПР) не переміщують себе у «рефлексивну, теоретичну» позицію, а діють за обставинами на основі наявних, із попереднього досвіду, знань та навиків поведінки (у тому числі «вмонтованих у них культурою вихідних моделей поведінки»).

Дослідження впливу існуючої практики діяльності, розуміння можливості

та «правильності» дій у конкретному історично-культурному середовищі, що визначається нами як «трансфер досліду» надасть необхідний елемент пояснення причин збереження та періодичного повторення криз на газовому ринку України, незважаючи на зміну акторів на ринку.

З отриманням статусу незалежної країни Україна отримала всю систему політичного, економічного, соціального устрою СРСР. Визначальний вплив на енергетичну політику нової країни здійснили два аспекти цього спадку.

Перший аспект – психологічний спадок, що полягав в існуванні патерналістського очікування населення, сподіванні що знайдеться інша людина яка має взяти відповідальність за вирішення виникаючих проблем суспільства. Цей психологічний спадок (патерналізм) створив готовність суспільства бути «керованими» елітою нової країни, насамперед тією її частиною хто продемонструє видимість вирішення проблем.

Іншим аспектом є колапс ідеологічної основи суспільства. Зникнення моральних орієнтирів та цінностей (що є «правильним», «законним» та «моральним») створило, «відсутність вимоги» утворення моделі енергетичних ринків базованої на дотриманні законодавства та прозорості їх функціонування.

У той же час виникаюча еліта нової країни (радянська номенклатура та виникаючий клас підприємців) усвідомила свої можливості у зміні правил гри на свою користь та трансформувала свою «здатність вирішувати справи» у право бути економічно багатими та політично впливовими.

У цій роботі «здатність вирішувати справи» є своєрідною «теоретичною моделлю поведінки ОПР» яку слід розуміти як поведінка зорієнтована на досягнення цілей та передбачає: нехтування «застарілими» соціальними моральними обмеженнями поведінки; впевненістю що все є можливим і не існує законодавства яке не можна змінити на свою користь; впевненість що не існує людини яку не можна заставити змінити погляди; та переважаюче орієнтування на «ризикову» поведінку та досягнення цілі сьогодні, ніж на стабільність у майбутньому.

Спадок СРСР на початку незалежності України створив не стільки

можливості для успішної трансформації суспільства, як відкрив шлях зловживань у тому числі через відсутність ефективного та відповідального управління, неспроможності запроваджених нових інституцій та правил поведінки, загальну неготовність суспільства до діяльності у нових умовах.

Зокрема, динаміка рішень українського уряду початку 90-х минулого століття, відображає тенденцію до посилення адміністративного впливу, передусім впливу уряду на «економічну ефективність» діяльності окремих підприємств.

Аналіз лише офіційної бази даних актів Кабінету Міністрів України (розпорядження Кабінету Міністрів України) за 1992-1993 роки свідчить про поступову трансформація рішень уряду, у напрямку посилення ролі керівництва уряду у прийнятті рішення, зокрема щодо впливу на економічну діяльність підприємств.

У квітні 1993 було лише 3 таких відкритих для опублікування розпоряджень Кабінету Міністрів України. У липні 1993 уже 17 раз Кабінет Міністрів України дозволяв зменшити платежі окремих підприємств, а у листопаді 1993 року уже 43 розпоряджень Кабінету Міністрів України (майже 50% від загальної кількості) дозволили ряду підприємств «оптимізувати» свої фінансові потоки. Фактично у цей період, у обмін на демонстрацію турботи про працівників, керівники величезних пострадянських підприємств отримали фактично у монопольне розпорядження фінансовий потік, який генерували їх підприємства.

Слід зазначити, що суспільство сприймало це як «прийнятну поведінку», «правильну», оскільки це була звична практика життя. У той же час, таке середовище створило живильний ґрунт для майбутніх посередників.

З боку менеджменту державних підприємств існував запит на послуги посередників. Саме у даний момент проявились усі «здібності вирішувати проблеми» у всіх без виключення майбутніх газових трейдерів.

Тим не менш на даному етапі, у 1992-1993 роках, «посередники» не мали визначального впливу на економіку країни. Контроль над газовим ринком все

ще був у держави і державна компанія здійснювала постачання природного газу споживачам, і вона ж, в силу неплатежів, накопичувала борги перед іноземними виробниками газу.

Проте досить швидко посередники зрозуміли недоцільність бути залежними від традиційно-консервативних керівників пострадянських підприємств. У 1993 році І.Бакай (корпорація «Республіка») першим проявив свої «здібності вирішувати справи» та фактично створив позицію «приватного монополіста» взаємовідносин у газовій сфері між українськими підприємствами та туркменським постачальником.

Слід наголосити, що не І.Бакай створив схему бартерних розрахунків, як це тепер розуміється. Схема бартерних розрахунків існувала на внутрішньому ринку, та у відносинах між підприємствами країн СНД уже кілька років до того часу. З жовтня 1992 система «взаємних поставок товарів» і у відносинах між Україною і Туркменистаном, а також Україною та Росією була офіційно визначена відповідними міжурядовими угодами.

Бакай прийшов в уже існуючу схему бартерної торгівлі «модернізувавши» її лише в частині схеми взаєморозрахунків за природний газ, а причиною його успіху стала «занепокоєність» Туркменистану неспроможністю українських державних компаній організувати такі розрахунки. Туркменистану необхідні були люди «здатні вирішувати справу» та гарантувати Україною оплату уже поставленого природного газу, борг за який перевищив уже 500 млн.дол. Виходом для Туркменистану було б надання державних гарантій Україною, а найкращим інструментом для цього могла стати офіційне переведення боргів підприємств у борги країни.

Угода між рядом України та Урядом Туркменистану про порядок та строки врегулювання зобов'язань була підписана 24 грудня 1993 року (цікаво що угода між урядами країн була підписана керівниками Національних банків). Відповідно до Угоди Україна «вирішила» оформити заборгованість українських підприємств як зовнішній державний борг країни перед Туркменистаном [35].

Пізніше у лютому 1994 року була підписана угода про взаємні поставки

товарів, яка передбачала поставку 28 млрд.м.куб туркменського природного газу на 1994.

Фактично, І.Бакай опинившись у «схемі» не втручався у інтереси існуючих гравців, а знайшов вільну нішу. Нічого нового для менеджменту підприємств, як і для урядів обох країн, Бакай не привніс, а його «Республіка» стала лише відігравати роль єдиного розрахункового центру.

Посередник «Республіка», як потім і «Ітера», свій прибуток отримувала маніпулюючи цінами поставок продукції по бартеру Туркменистану.

Директори підприємств продовжували займатись звичним «збутом» продукції своїх підприємств. Невдовзі поява нових гравців змінила правила гри. Президент України Л.Кучма, невдоволений станом розрахунків «посередників» за отриманий газ (борг України перед Туркменистаном до листопад 1994 року виріс до 713 млн.дол.) та погіршенням стосунків у газовій сфері між Україною з Туркменистаном, у листопаді 1994 року доручив здійснити перевірку діяльності Корпорації «Республіки» та усунути посередників.

При цьому варто зазначити, що за офіційно оприлюдненими результатами перевірки збитки від діяльності «Республіка» та «Славутич» офіційно були визнані на рівні 243,674 млн.\$. Причому держава признала за собою рівну відповідальність, що ще раз свідчить про узгодженість дій посередника державою [40].

Відсутність «посередника» на ринку газу була не довга. З 1995 року компанія «Ітера» очолювана І.Макаровим стала оператором поставок туркменського газу в Україну, і головним «посередником» у газовій торгівлі на просторах СНД.

На той час «Газпром» остаточно визначився із стратегією подальшої поведінки на теренах СНД і у 1994 році відмовив Туркменистану у квоті на транзит газу своїми трубопроводами (біля 24 млрд.куб.м.).

Фактично у 1994 року «Газпром» припинив неконтрольовану ним торгівлю Туркменистану та України навіть у «бартерній» формі. Невдовзі, 5 Листопада 1995 року, Уряд Туркменистану разом із «Газпромом» створили

спільне підприємство «Туркменросгаз», яке отримало ексклюзивне право на закупівлі туркменського газу у обсязі до 45 млрд.куб.газу. «Itera» при цьому отримала 5% «Туркменросгаза» та стала оператором по поставках та розрахунках. Макаров запрацював за бартерною схемою І.Бакая «газ в обмін на товари», але із модифікацією. «Itera» через «Укргазпром» отримала право укладати прямі договори із українськими споживачами, тобто отримала 71 прямий доступ до українського ринку, що мало істотне значення для подальшого розвитку подій.

Передумови виникнення «лібералізованого» газового ринку В Україні у цей час уряд Є.Марчука прийняв ряд дуже важливих рішень. 19 грудня 1994 був підписаний договір між «Укргазпром» та «Газпром», який передбачав поставку «Газпром» 54 млрд.куб.газу. При цьому за 28 млрд. передбачалась оплата в рамках державного контракту (як плата за транзит) за ціною 50\$ за 1000 кубометров, інші 26 млрд. кубометрів були квотою недержавних компаніями з постачанням за ринковими цінами, іншими словами тих самих посередників [42].

Іншою угодою між Урядом України та Урядом Російської Федерації від 18 березня 1995 року було врегульовано заборгованість України за 1994 році, яка передбачала переоформлення заборгованості за природний газ перед «Газпром» у державні боргові облігації на суму 1,4 млрд. доларів [36].

Саме у цей час слід згадати появу нового претендента на роль головного «посередника» у газовому бізнесі Ю.Тимошенко. У 2001 році Ю.Тимошенко в інтерв'ю російському журналу повідомила що ідея врегулювання газових боргів у 1995 році, яка була реалізована урядом Є.Марчука, належала саме їй: «До нашого приходу борги України перед Росією склали \$2,4 млрд., а 1996 рік країна зустріла майже без боргів».

Рішення було знайдено через створення чергової нової ніші для «посередників», - у ринку боргових зобов'язань. Саме так було зроблено і І.Бакаєм рік тому з боргами перед Туркменістаном.

Новизна ж Ю.Тимошенко полягала у можливостях які надавала нова

схема погашення боргу, обміну випущених на суму боргу облігацій на акції підприємств України, що приватизуються, та постачання матеріально-технічні ресурси відповідно до заявок «Газпрому». Знову «успішний посередник», не втручаючись в інтереси існуючих на ринку гравців, запропонував схему яка давала йому можливість отримати свою вигоду.

У якості ренти для «посередників» була винайдено поки, що не розділену сферу, - сферу боргових зобов'язань. Показово, що старі форми отримання ренти керівниками державних підприємств шляхом отримання звільнення від різних платежів до державного бюджету було ліквідовано у листопаді 1995 року постановою уряду, невдовзі після затвердження нової схеми погашення газових боргових зобов'язань.

Саме така схема отримання прибутку стала основною для нових успішних посередників на модернізованому ринку природного газу.

Варто зазначити, що нова схема отримання ренти теж була створена не з нуля, а базувалась на динаміці існуючих на той час традицій управління, зокрема зростання ролі голів обласних державних адміністрацій та культури ведення бізнесу, ініційованих ще попереднім Президентом України Л.Кравчуком, який надав широкі повноваження керівникам ряду областей.

Посередники на «централізованому» газовому ринку Дана ситуація на ринку газу зберігалась протягом 1996-1998 років. Подією, яка суттєво змінила життя «посередників» в Україні, стало утворення державної монополії НАК «Нафтогаз України», що стало наслідком збігу кількох факторів [44; 45].

Відбувся частковий розрив співпраці між «Туркменросгазом» та «Газпромом», зокрема ліквідація Туркменистаном спільного з Газпромом підприємства «Туркменросгаз»; припиненням поставок газу Туркменистаном на адресу «Ітера» та переорієнтуванням «Ітера» на поставки російського газу (квітень-травень 1997 року).

Одночасно, у зв'язку із постійно зростаючими проблемами у розрахунках «Газпром» став посилювати вимоги до «посередників» у торгівлі газом, чим фактично створив монополію «Ітера» з 1998 року [41].

У цій ситуації державна компанія «Укргазпром» об'єднавши зусилля з іншими 73 гравцями на газовому ринку України, за уже нового прем'єр-міністра України В.Пустовойтенко, створили монополію на ринку.

Публічним провідником чергової трансформації газового ринку України став І.Бакай, який активно лобював утворення державного монополіста НАК «Нафтогаз України». Причиною успіху ряд науковців вважає наближення в Україні президентської виборчої компанії 1999 року що, на тлі нещодавньої конфронтації Президента та Прем'єр-міністра за контроль над газовим ринком, зумовила готовність Л.Кучми посилення прямого президентського контролю над цією сферою.

Створення НАК «Нафтогаз України» не вплинуло на суттєву зміну правил функціонування внутрішнього ринку газу. Змінився лише бенефіціар, а не форми та схеми роботи. Посередники «навчили» інших отримувати «ренту» із існуючого стану ринку, і втратили свою унікальну роль та були просто витіснені.

Фактично бенефіціаром стала сама державна компанія (отримання гарантованих компенсацій із бюджету), частково менеджмент НАК «Нафтогаз України» (контроль фінансових потоків всього ринку) та опосередковано керівництво держави (додаткові ресурси для проведення необхідних публічних, електоральних, політичних акцій та потужний важіль контролю над підприємствами країни).

Фактично відносини будувались «із чистого аркуша» та багатообіцяючими перспективами. Угоду між Україною та Туркменистаном щодо поставок природного газу у обсязі 20 млрд.куб.м. за ціною 36 \$ за 1 тис.куб.м. було підписано 24 грудня 1998 року. За цим договором визначався покупець газу НАК «Нефтогаз України», а не «Itera» [38].

Уперше з 1994 року Україна уклала угоду про купівлю газу безпосередньо із Туркменистаном. Серед основних причин чому «Газпром» згодився розблокувати поставки туркменського газу було економічне відновлення після кризи 1998 року і, відповідно, зростання обсягів споживання

як в середині країни так і на експортних ринках «Газпрому» та дефіцит власного ресурсу газу.

Газ Туркменістану був необхідний, а контролюючи транзит і посередника «Itera», якому заборонялось реекспортувати газ, «Газпром» нічого не втрачав пропускаючи газ своїми трубопроводами. Запропонована модель ринку природного газу, де на внутрішньому ринку України фактично монопольно стала працювати державна НАК «Нафтогаз України», а комерційний газ (окрім газу що надходив як плату 74 за транзит «Газпрому») російського та туркменського походження до кордону з Україною постачала Itera International Energy (І.Макарова) проіснувала до 2002 року.

По-перше, активно стала пропагуватись політика посилення економічної співпраці між Україною та Росією, у тому числі у напрямку який раніше слабо використовувався, а саме «створення спільних виробничих структур».

По-друге, з середини 1999 року почалась боротьба контроль над «Газпромом», а реальні зміни стали фактом у травні 2001 року, коли було змінено менеджмент «Газпрому». У результаті, призначення нового менеджменту «Газпрому» та реалізація стратегії співробітництва у енергетичній сфері між Україною та Росією дещо понизили рівень протиборства між країнами. Фактично, у цей період, ряд угод укладених Росією та Україною створили нові умови гри на газовому ринку СНД.

Угодою 2001 року навіть було визначено зобов'язання Росії щодо гарантії транзиту середньоазіатського природного газу для газопостачання споживачів України аналогічно умовам транзиту Україною російського газу у Європу. Зміна пріоритетів, створила нішу для діяльності нових «посередників». Прийшов час нового посередника Д.Фірташа із його Eural Trans Gas (ETG) та РосУкрЕнерго (РУЕ). Україна знову отримала право на «свого транзитера» територією Росії.

Не пустити газ «Газпром» на той час не міг, оскільки вдавався дефіцит власного газу, існував ризик транзиту газу у Європу територією України та реалізовувалась «політика дружби» з Україною. Піком намірів співробітництва

у публічній сфері, став жовтень 2002 року коли була укладена угода про стратегічне співробітництво в газовій галузі, якою передбачалось створити міжнародний консорціум з транспортування газу та розвитку газотранспортної системи України [36].

Через два місяці після цього, 5 грудня 2002 року, ETG замінила «Itera» у якості транзитера природного газу з Туркменістану в Україну. У результаті торгівля газом у трикутнику Туркменістан-Росія-Україна повернулась до періоду 1994 року, за суттєвим виключенням, - новий 75 посередник на додаток до активного використанням бартерних та боргових схем отримав право на реекспорт туркменського газу у Європу. Новий «посередник» відкрив нову нішу отримання прибутку.

Слід відзначити, що окремим аргументом для Туркменістану підписати таку угоду стала готовність Росії ліквідувати можливість подвійного громадянства. Дане питання стало дуже бажаним Президента Туркменістану С.Ніязова у зв'язку із наявністю подвійного громадянства (Туркменістану та Росії) у членів організації, що організувала замах на його життя у листопаді 2002 року [37].

На повну потужність контракт мав запрацювати лише після закінчення терміну дії контракту між Туркменістаном та Україною, а саме з 2007 року. Фактично передбачалось, що з нова спроба переглянути схему газової торгівлі була ініційована у 2005 році. Ю.Тимошенко ставши Прем'єр-міністром України у січні 2005 року, одразу ж розпочала шукати шляхи витіснення РУЕ та перегляду схеми.

Проте можлива нова схема газового ринку та поставок газу із залученням «нового посередника» (та ж «Itera») виглядала напрочуд невігядливою та не була підтримана. Тим не менш внутрішня боротьба за ринок газу призвела до виникнення «першої газової війни» 2006 року, яка закінчилась поразкою України та посиленням позицій «Газпрому» та РУЕ.

Наприкінці 2008 року, відбулись події, які спочатку не були усвідомлені гравцями на газовому ринку України, однак які призвели до припинення

практики «посередництва» у «російсько-українській- туркменській» торгівлі газом. Можливості отримання «реекспортної» ренти вичерпувались зростанням контролю над газовим ринком з боку урядів країн, поліпшенням фінансового стану галузі та платіжної дисципліни споживачів, а бажання посередників грати у «свою» гру уже не могло бути терпимим основними гравцями (лідерами країн). Для України, втрата платоспроможного ринку НАК «Нафтогаз України» швидко наближала його до банкрутства, що вимагало (та/або давало можливість) змін на ринку [70].

Незважаючи на такі кардинальні зміни у зовнішніх контрактах, на внутрішньому українському ринку газу відбулась лише зміна бенефіціара прибуткової ніші. Ренту від монопольної позиції знову зайняли державні монополісти. При цьому і ВАТ «Газпром», і НАК «Нафтогаз України» є боржниками та здійснюють «планово збиткову діяльність» із постачання газу споживачам за цінами нижчими собівартості. Для прикладу за період 2009-2013 роки НАК «Нафтогаз України» щорічно дотується безпосередньо із бюджет України, у об'ємі до \$2 млрд.

На даний час черговий «посередник» поки що не з'явився у газовій торгівлі. Україні вдалося лише незначно знизити вартість газу, що постачається «Газпромом» шляхом політичних поступок (продовження перебування російського військово-морського флоту на території України та інше). Наприкінці 2011 року, Україна приєдналась до Енергетичного співтовариства та відповідно взяла на себе зобов'язання щодо лібералізації газового ринку України.

Вважається, що реальне виконання Україною своїх зобов'язань, в даних умовах міждержавного співробітництва у трикутнику Росія-Туркменистан-Україна, принципово унеможливить створення монопольних рентних ніш, зокрема через розмежування діяльності із видобування, транспортування й постачання природного газу й підвищення прозорості функціонування ринку газу. Висновки. «Посередники» та державна політика. Аналізуючи діяльність посередників на газовому ринку України можна відзначити наступні закономірності їх взаємодії із державою та впливу на енергетичну політику.

Отже, сфера діяльності та прибуток успішних посередників лежить за межами існуючих на визначеному етапі та інституалізованих відносин.

Успішні «посередники» створюють нові форми відносин, які лежить у неврегульованих протиріччях між діючими гравцями. Нові правила поведінки «пише» безпосередньо «посередник» через що отримує, на деякий час, істотну перевагу перед іншими гравцями та свій прибуток. З часом відбувається поширення знань щодо можливостей, методів та засобів «вирішення справ».

Здійснюється свого роду «трансфер досвіду», що підвищує конкуренцію за місце «посередника», усвідомлення власних інтересів «гравцями» та відповідно ускладнення схеми отримання прибутку. Інші актори переймаючи досвід посередників звужують ніші, де «посередники» могли б отримати прибуток. «Посередники» поступово ускладнюють схеми, що призводить до зростання об'єму залучення ресурсів й кількості акторів, що істотно підвищує вартість їх «послуг».

Іншими словами, витрати на чергову зміну правил гри та введення у схему чергового посередника підвищує плату «гравців» за їх послуги. Держава як «гравець» визначає долю «посередника», який діє між ними. «Посередник» не може бути гравцем, і він діє лише з дозволу та в межах визначених гравцями.

Причиною усунення «посередників» є надмірне зростання вартості їх «послуг», понад рівень, які можуть нести національні компанії (втрати економічні) та політики країн (політичні та іміджеві). Для газового ринку України, вартість підтримання схем зріс до таких величин, що стали загрожувати існуванню самих гравців. Чи можна на даному етапі говорити, що досягнутий рівень амбіцій української держави, свідчить про виникнення держави, як справжнього гравця на внутрішньому та зовнішньому ринках? Перебіг подій щодо перегляду контрактної бази у газовій співпраці між Україною та Росією 78 свідчить про появу амбіцій «гравця» в українській сторони.

Проте пропонуваній наприкінці 2011 року проект нових угод співробітництва між Росією та Україною у газовій сфері, коли знову

пропонувалось створити два спільних підприємства (з постачання газу та управління газотранзитною системою) може слугувати черговим прикладом наявності постійної загрози введення нового «посередника» [39].

Логіка дій «посередників» не дає нам підстав вважати що загроза появи нової посередницької схеми виключена. Поява нових схем посередництва на газовому ринку свідчатиме про зниження досягнутого рівня амбіцій та/або подальше ускладненням схеми та включенням у неї ще більш широкого кола питань, які виходять далеко за межі енергетичного ринку.

Окремим напрямом подальшого дослідження має стати дослідження умов при яких потенційні гравці в Україні («посередники», формальні державні інститути, політико-економічні групи впливу) принципово можуть погодитись на запровадження прозорих, стабільних правил гри та поведінки акторів та, саме головне, їх дотримуватись.

1.3. Антимонопольне правове регулювання газової промисловості в Європейському Союзі

Забезпечення природним газом національних економік країн ЄС і створення єдиного європейського газового ринку – питання, які останнім часом посідають пріоритетні позиції в порядку денному ЄС.

Це зумовлено як загальносвітовими тенденціями (зокрема, енергетичними кризами, зростанням конкуренції за енергетичні ресурси з боку країн, що розвиваються, призупиненням ядерних програм і відповідно – зміщенням акцентів енергозабезпечення з ядерної енергії на природний газ), так і внутрішнім чинником – високою залежністю країн ЄС від імпорту газу, яка ускладнюється надто вузьким колом постачальників.

У такій ситуації керівництво ЄС дедалі більше зусиль докладає до формування єдиної енергетичної політики Співтовариства (в т.ч. – її зовнішньої складової), зміцнення внутрішнього газового ринку та розширення його меж за

рахунок країн-постачальників і транзитерів газу – з метою створення в перспективі єдиного Європейського газового ринку [12, с. 7-8].

Однією з країн, яку ЄС бачить партнером у створенні такого ринку, є Україна. У цьому розділі окреслюються стан і головні тенденції розвитку газового сектору та газового ринку ЄС, а також – оскільки ці питання є актуальними для України – особливості європейської практики ціноутворення та нормативно-правового забезпечення функціонування ринку газу.

Для внормування процесів створення газового ринку використовуються традиційні для ЄС нормативно-правові акти, а також документи політичного та оглядово-інформаційного характеру.

Серед країн Європи першою започаткувала лібералізацію газового ринку Велика Британія. У 1986р. був прийнятий Закон про газ (The Gas Act), згідно з яким, замість державної газової корпорації, що існувала на той час, створювалася приватна газова компанія «British Gas».

Закон встановлював порядок її доступу до газотранспортної системи та її повноваження в галузі газозабезпечення. Закон передбачав також створення державного регулюючого органу (незалежного регулятора) – OFGEM, і встановлював його обов'язки та повноваження в регулюванні цін на газ і тарифів на його транспортування.

Згідно із Законом власність (і зобов'язання) державної газової корпорації були передані приватній; доходи від продажу – спрямовані до державного бюджету. Лібералізація газових ринків сприяла запровадженню конкуренції, і на початковому етапі відбулося відчутне зниження цін на газ: у США протягом 1989-1999рр. оптові ціни знизилися на 26%; у Великій Британії в 1990-1999рр. для промисловості – на 45%, для побутового сектору – на 20%.

На наступних етапах виникли проблеми: зросла волатильність цін, з'явилася стійка тенденція до їх підвищення. На цей час відбуваються пошуки шляхів розв'язання зазначених проблем.

Лібералізація національних ринків була необхідною з двох причин.

По-перше, майбутній спільний газовий ринок ЄС від початку розглядався

як конкурентний – оскільки запровадження конкуренції зумовлює зниження цін і тарифів, що в кінцевому підсумку мало сприяти підвищенню конкурентоспроможності економіки ЄС як нетто-імпортера газу.

Тим часом, у національних газових секторах традиційно домінували природно- монопольні вертикально інтегровані структури, позиції яких не могли бути змінені без запровадження «права на доступ» (тобто на отримання «третіми особами» певних обсягів пропускнуої спроможності мереж і відповідних послуг з постачання/зберігання газу).

По-друге, звільнення національних ринків від адміністративних і некоректних засобів регулювання (в чому полягає суть лібералізації) уможливило запровадження єдиних, прозорих, економічно ефективних і надійних механізмів газопостачання.

Лише після цього, в 1998р. Директивою 98/30/ЄС («Перша газова директива») були започатковані практичні заходи з лібералізації національних газових ринків, спрямовані на всі ланки добувно-збутового газового циклу.

Одночасно запроваджувалася практика постійного моніторингу впровадження зазначених заходів і регулярного звітування ЄК про перебіг лібералізації (Контрольні звіти ЄК).

Директива запроваджувала, насамперед, «право на доступ», яке, по-перше, ґрунтувалося на принципах об'єктивності, прозорості, врахуванні витрат і чітких критеріях відмови; по-друге – забезпечувалося структурними перетвореннями вертикально інтегрованих компаній і створенням незалежних регулюючих органів.

Останнім відводилося центральне місце в системі забезпечення функціонування газового ринку. Виконання Директиви протягом 1999-2003рр. продемонструвало переваги лібералізованих ринків, насамперед, посилення конкуренції та, відповідно – підвищення ефективності їх функціонування, зменшення можливостей для зростання роздрібних цін, підвищення якості обслуговування.

Водночас, лібералізація посилила ризики для безпеки постачань,

пов'язані з недосконалістю ринкових механізмів, а також – зумовила хвилю злиття і поглинань газових компаній та їх вихід у суміжні сектори («горизонтальні поглинання»), що створювало ризики звуження конкурентного середовища та посилення тенденцій монополізації ринків.

Лібералізація національних газових ринків і проголошення курсу ЄС на створення єдиного енергетичного ринку супроводжується, зокрема, укрупненням енергетичних компаній та їх виходом у суміжні галузі.

Так, у 2000р. в Німеччині шляхом придбання холдингом «VEBA» іншого холдингу – «VIAG» була створена група «E.ON», яка стала другою за розміром енергетичною компанією в Європі (після «Electricite de France») і яка у 2003р. поглинула компанію «Ruhrgas», що володіє близько 13% європейського ринку газових постачань (у Німеччині «Ruhrgas» контролює майже 60% оптових продажів, а «E.ON» – 38% роздрібної реалізації). Лише за п'ять років «E.ON» поширила свій вплив на ринки 17 європейських країн, у більшості з яких вона є крупним акціонером головних електроенергетичних і газових компаній.

Такі приклади не є поодинокими і трактуються іноді як свідчення хибності енергетичної політики ЄС зокрема, та лібералізації енергетичних ринків загалом. Проте, злиття і поглинання можна розглядати як певну «захисну реакцію» енергетичних компаній, які прагнуть зберегти можливості інвестування у розвиток (насамперед – у виконання крупних проектів) і мінімізувати економічні ризики шляхом диверсифікації видів діяльності.

Монополізація ринків крупних вертикально та/або «горизонтально» інтегрованих компаній – великою мірою залежить від якості державного (у випадку ЄС, і наднаціонального) управління ринковими процесами, якості регуляторного та антимонопольного законодавства, а також – від наявності політичної волі в забезпеченні його дотримання.

Європейські традиції договірно-правового оформлення операцій імпорту/експорту газу і запровадження цін на нього закладені в 1960-х роках – на початковому етапі торгівлі природним газом, що добувався з родовища

Гронінген (Нідерланди). З метою максимізації рентних надходжень від експлуатації родовища, Уряд Нідерландів, спільно з компаніями «Shell» та «Esso» розробив концепцію зовнішньої торгівлі газом, яка отримала назву «Гронінгенської» і ґрунтувалася на поєднанні двох принципів: ціноутворення через «вартість заміщення» (netback) і довгострокового характеру експортних контрактів. Ціноутворення з урахуванням вартості заміщення, або «чистої експортної вартості».

Згідно з цим принципом, ціна на газ прив'язувалася до ціни заміщення інших поширених видів палива: для дрібних споживачів – газойлю, для крупних – топкового мазуту.

Таким чином, запровадження принципу «чистої ринкової вартості» передбачало, що споживачі платитимуть за газ не набагато більше, але й не менше, ніж за інші види палива, але водночас – буде забезпечуватися максимальна ресурсна рента.

Експортні контракти, що уклалися на підставі «Гронінгенської концепції», передбачають насамперед:

- довгострокове зобов'язання продавця поставити визначені контрактом обсяги газу та забезпечити потужності для його поставки, з іншого боку – покупець бере на себе зобов'язання з мінімальної оплати визначених контрактом обсягів газу, незалежно від його фактичного відбору (принцип «take-or-pay» – «бери або плати»);

- визначення ціни згідно з концепцією «чистої експортної вартості» (netback), яка розраховується на основі вартості конкуруючих енергоносіїв на кордоні країни-покупця за вирахуванням витрат на транспортування та розподіл (врізка «Стилізована формула розрахунку ціни згідно з концепцією «чистої експортної вартості»);

- перерахування базової ціни через певні проміжки часу (щомісячно або щоквартально), відповідно до коливань цін на конкуруючі енергоносії;

- можливість: (а) регулярного перегляду цінових умов (як правило, один раз на три роки) з метою їх коригування за встановленими критеріями

відповідно до змін ринкової кон'юнктури, що дозволяє забезпечити постійну конкуренто-спроможність газу; (б) звернення до арбітражу у випадку виникнення розбіжностей через коригування цін.

Нідерландські експортні контракти, ґрунтовані на «Гронінгенській концепції», стали й досі залишаються еталоном для більшості європейських операцій з експорту/імпорту газу, оскільки вони адекватно відбивають цінову кон'юнктуру на ринках енергоносіїв і водночас – забезпечують, на відміну від спотових операцій, надійність постачань у довгостроковій перспективі.

Важливим чинником їх життєздатності є також нівелювання суб'єктивного фактору під час визначення цін, що усуває підґрунтя для використання посередницьких корупційних схем і політичних впливів.

Як зазначалося вище, довгострокові контракти зберегли своє значення під час лібералізації національних ринків газу в ЄС.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ У ГАЗОВІЙ СФЕРІ

2.1. Співпраця між Україною та ЄС в енергетичній сфері

Об'єктивні тенденції розвитку світової економіки перетворили енергетичну сферу на один з провідних пріоритетів як світової, так і регіональної політики. Дана сфера виступає одним з основних напрямків співробітництва України з ЄС, що ґрунтується на взаємозалежності та спільних інтересах, і підкріплюється стратегічним курсом України на повноцінну інтеграцію до ЄС.

Базові положення про співробітництво між Україною і ЄС в енергетичній сфері містяться у Плані дій Україна-ЄС від 21 лютого 2005 р. [1], у двосторонньому Меморандумі про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі від 1 грудня 2005 р. [2].

Окрім того, енергетична сфера виступає предметом регулювання внутрішніх засадничих документів, а саме Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. і Зеленої книги ЄС «Європейська стратегія стабільної, конкурентоздатної та безпечної енергетики» і низки інших.

Події і тенденції останнього часу висувають потребу аналізу здобутків енергетичної співпраці України з ЄС і можливостей подальшого розвитку співробітництва. Йдеться, насамперед, про завершення міжнародних процедур прийняття України до СОТ, підписання Лісабонського договору ЄС, фактичний початок переговорів про створення поглибленої зони вільної торгівлі України з ЄС (ЗВТ плюс), посилення уваги ЄС до Чорноморського регіону.

Україна, як і більшість держав-членів ЄС відносяться до групи країн – чистих імпортерів первинних енергоресурсів, а отже вони мають спільні інтереси в енергетичній сфері. Україна й ЄС зацікавлені в існуванні вільного, конкурентного та прозорого ринку енергоресурсів.

У зв'язку із цим, вони підписали і ратифікували Договір до Енергетичної Хартії і є членами Конференції з Енергетичної Хартії як основного міжнародно-правового механізму, що юридично закріплює відкриті ринкові принципи в енергетичній сфері. Однак ефективність цього правового механізму залишається низькою через небажання основних європейських країн-експортерів енергоресурсів (Росія, Норвегія) ратифікувати Договір до Енергетичної Хартії.

Як Україна, так і ЄС не зацікавлені у монополізації як світового так і регіонального ринків енергоресурсів, у зв'язку із чим вони не підтримують спроби Росії побудувати монопольне об'єднання країн експортерів газу, аналогічне ОПЕК (т.зв. «газовий ОПЕК»).

Спільною для України і ЄС як нетто-імпортерів первинних енергоресурсів є проблема доставки енергоносіїв з країн експортерів. Слід зазначити, що наразі проблема доставки нафти, вугілля і урану у світі гостро не стоїть, оскільки ці енергоносії мають достатньо довгу історію використання, результатом чого є наявність розгалуженої альтернативної інфраструктури їхнього транспортування як по суходолу, так і морським шляхом [65].

У той же час можливості фізичної доставки газу споживачам на сьогодні сильно прив'язані до наявності мережі газопроводів, як основного засобу транспортування. Ця проблема, що є особливо актуальною для Європи, пов'язана із нерозвиненістю інфраструктури транспортування скрапленого газу по морю.

Зростання питомої ваги газу в структурі споживання первинних енергоносіїв країн світу, що диктується економічними і екологічними факторами, стимулює розвиток світової інфраструктури скрапленого газу, що має сприяти створенню більш відкритого і більш конкурентоспроможного газового ринку.

Відповідні програми передбачені як на рівні ЄС, так і окремих держав-членів Євросоюзу. У той же час, слід констатувати, що у найближчій перспективі газопроводи залишатимуться основним засобом транспортування

газу в Європі.

Україна володіє унікальною реально функціонуючою газотранспортною інфраструктурою (друга за потугою після російської в Європі). Окрім того, геополітичні переваги роблять територію України потенційно привабливою для транспортування енергоносіїв з основних регіонів-експортерів.

Вихід кордонів ЄС до Чорного моря внаслідок останньої хвилі розширення Євросоюзу об'єктивно акцентує увагу ЄС на Чорноморському регіоні як потенційному джерелі і транзитному коридорі енергетичних ресурсів, що поєднує Європу, Близький Схід і Центральну Азію. У цьому контексті важливим є продовження активної участі України як великої чорноморської держави в регіональних ініціативах ЄС, що включають енергетичну складову, таких як Синергія Чорноморського регіону і Бакинська ініціатива.

У 2008 р. Україна мала широке коло можливостей для посилення своєї співпраці з ЄС в енергетичній сфері. Так, 14 лютого ц. р. у Києві відбулась зустріч міністрів закордонних справ країн ЄС і країн Чорноморського регіону в рамках Синергії Чорноморського регіону.

Окрім цього, 1 листопада 2007 – 30 квітня 2008 р. Україна головує в ОЧЕС, що вона має використати для сприяння максимальному зближенню між ОЧЕС і ЄС (зокрема в рамках Синергії Чорноморського регіону) в енергетичній сфері. На 22-23 травня ц. р. в Україні заплановане проведення Енергетичного саміту.

Попередні аналогічні саміти у Польщі та Литві засвідчили ефективність цих заходів як важливого форуму, що дозволяє вести діалог з європейськими партнерами і партнерами по ГУАМ і може сприяти просуванню взаємовигідних енергетичних проектів, перш за все проекту ЄАНТК Одеса-Броди.

Територією України проходять основні маршрути постачання газу в країни ЄС. Наразі ЄС задовольняє 57 % власних потреб у газі за рахунок імпорту, а до 2030 р. ця частка може зрости до 84 %. При цьому газотранспортною мережею України до ЄС постачається біля 40 % від загальної кількості імпортованого газу.

Значна залежність ЄС від українських газотранспортних можливостей визначає зацікавленість Євросоюзу у прозорості і надійності роботи української газотранспортної системи (ГТС). Зважаючи на те, що майже третина газопроводів і компресорних станцій української ГТС відпрацювали свій амортизаційний термін, ЄС надає фінансову і технічну допомогу у реалізації конкретних проектів з підтримання і модернізації української газотранспортної інфраструктури.

Зокрема, ЄС профінансував проведення попереднього аудиту ГТС України, яким було визначено необхідний обсяг інвестицій у 2,5 млрд євро протягом 2007-2013 рр. Згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2030 року в реконструкцію газотранспортної системи необхідно вкласти понад 92,4 млрд грн. ЄС і Україна розпочали спільну роботу над організацією конференції інвесторів для збору коштів на реконструкцію української ГТС (попередню конференцію заплановано на осінь 2008 р.).

Потужність української ГТС на виході (до країн Західної і Центральної Європи) становить 140 млрд куб. м на рік. При цьому існують можливості розширення транзитної мережі експортування російського газу, збільшення пропускної спроможності газотранспортної системи (ГТС) України, у чому зацікавлений і ЄС. За експертними оцінками, виконання комплексу інвестиційних проектів з розширення ГТС дозволить збільшити транзит газу до Європи більш ніж на 40 млрд куб. м (наприклад, проектна потужність газопроводу «Набукко» складає лише 31 млрд куб. м на рік) [66].

Слід відзначити, що беручи до уваги значну поточну частку українського транзиту газу в європейському імпорті, ЄС прагне диверсифікувати шляхи надходження енергетичних ресурсів. Це знаходить свій вияв у підтримці з боку ЄС альтернативних проектів транспортування газу в обхід території України («Північноєвропейський газопровід», «Набукко»).

Водночас, нові проекти покликані компенсувати зростаючі потреби ЄС, а їх реалізація (за умови надійного функціонування української ГТС) не

означатиме зменшення обсягів транспортування газу газотранспортною системою України.

Проекти альтернативних джерел і маршрутів постачання газу в Україну повинні бути узгоджені з перспективами постачання газу до країн ЄС, передбаченими відповідними програмами Євросоюзу (зокрема INOGATE). Наразі ресурси і увага Європейського Союзу сконцентровані на вже затверджених проектах, таких як «Набукко» (у першу чергу), а також «Північно-Європейський газопровід» («Північний потік») і «Південний потік», що реалізуються за участю Росії. Таким чином вірогідність для України у найближчій перспективі пролобіювати альтернативні шляхи постачання газу в Європу, що проходили б її територією, є вкрай низькою. У цьому зв'язку доцільніше сконцентруватися на можливості долучення України до перелічених затверджених проектів.

Використання газопроводу «Набукко», що розробляється програмою INOGATE під егідою ЄС і визначений ЄС як пріоритетний, дозволило б Україні диверсифікувати джерела постачання газу за рахунок таких постачальників як Азербайджан, Іран, Ірак, Туркменістан. Отже, для України доцільно розглянути можливість приєднання до даного проекту. Це повністю відповідає Енергетичній стратегії України на період до 2030 р., яка передбачає низку можливих варіантів постачання природного газу в Україну з використанням газопроводу «Набукко».

Вигідне геополітичне розташування України дозволяє їй у перспективі стати важливим транзитером нафти з Каспійського і Центральноазійського регіонів до Європейського Союзу. У цьому контексті, реалізація проекту Євро-Азійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК) має стратегічно важливе значення для України та її центральноєвропейських сусідів (Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини), а також для Азербайджану та Казахстану, оскільки дозволяє цим країнам диверсифікувати маршрути транспортування енергоресурсів і закріпитися на ринку ЄС.

У проекті зацікавлені і країни Балтії, які розглядають цей

енерготранспортний коридор як можливість диверсифікації енергопостачання для Північно-Східної частини ЄС. Реалізація ЄАНТК є одним з найбільш пріоритетних шляхів інтеграції України до загальноєвропейського ринку нафти.

Очікується, що залежність ЄС від імпорту нафти зросте з теперішніх 82 % до 93 % до 2030 року. Нафтотранспортною системою України до ЄС надходить біля 6 % імпортованої Євросоюзом нафти. Таким чином, Україна може розраховувати на збільшення своєї частки у транзиті нафти до ЄС, не загрожуючи принципу диверсифікації шляхів постачання енергоресурсів.

Потенціал збільшення обсягів транспортування нафти за рахунок реалізації проектів інтеграції діючих нафтопроводів а також будівництва нафтопроводу Броди (Україна) – Плоцьк (Польща) та поетапної реалізації проекту ЄАНТК оцінюється у 10 млн т (до 2010 р.) і 20 млн т (до 2020 р.). Залучення європейських інвестицій є важливою передумовою успішної реалізації цих проектів і має бути одним з пріоритетів зовнішньополітичних зусиль держави [67].

Перспективним є також залучення до робіт з геологорозвідки та видобутку природного газу і нафти в глибоководній частині шельфу Чорного моря європейських компаній, що володіють сучасними технологіями.

В рамках реалізації євроінтеграційного курсу України важливим є формування резерву нафти і нафтопродуктів в еквіваленті 90 днів споживання, як це передбачено вимогами ЄС. Енергетична стратегія України, ґрунтуючись на досвіді країн Євросоюзу, передбачає, що створення такого резерву повинно здійснитися впродовж 8-10 років. Реалізація цього проекту не тільки наблизить енергетичний сектор України до вимог ЄС, але й підвищить енергетичну безпеку держави.

Взаємозацікавленість України і ЄС у подальшій інтеграції електромереж і створенні єдиного ринку електроенергії визначається перш за все наявністю в Україні надлишкових енергогенеруючих потужностей.

Серед країн-членів ЄС, що у 2007 р. імпортували українську електроенергію - Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина. Енергетична

стратегія України передбачає, за умови входження Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України в режим паралельної роботи з енергосистемою ЄС (Союзу з координації передачі електроенергії (UCTE)), суттєве збільшення експортних можливостей (від 11,35 млрд кВтг у 2010 р. до 25 млрд кВтг у 2030 р.) [64].

Україна вже має позитивний приклад можливості успішної інтеграції електромережі із європейською. Мова йде про «Острів Бурштинської ТЕС», який з липня 2002 р. працює у паралельному режимі з об'єднаною енергосистемою Європи UCTE.

Слід відзначити, що за прогнозами ЄС, навіть після створення єдиного європейського ринку електроенергії, взаємообмін електроенергією з країнами сусідами ЄС буде незначним (становитиме близько 5 % від загального споживання Євросоюзу). Однак в регіональному вимірі, український експорт електроенергії є важливим для західних сусідів України - членів ЄС і має потенціал для збільшення. Додатковим фактором безпеки поставок електроенергії Україною є той факт, що близько половини електроенергії в Україні як зараз, так і в майбутньому генеруватиметься на АЕС, а отже її виробництво меншою мірою залежатиме від зростаючих цін на газ.

Особливе значення у співпраці України з ЄС в енергетичній сфері має ядерна енергетика. Основні чинники цього: безпосередня близькість ЄС і України, велике значення атомної енергетики в структурі енергетичного сектору України.

ЄС зацікавлений у безпечному функціонуванні української ядерної енергетики на всіх етапах ядерного циклу. Відповідність ядерних об'єктів України міжнародним нормам ядерної безпеки розглядається ЄС як передумова посилення кооперації з Україною на ринку електроенергії. В цьому контексті Україна і ЄС проводять спільну оцінку стану ядерної безпеки на українських АЕС.

Європейські фінансові установи (ЄБРР, ЄІБ) а також приватні компанії вже беруть активну участь у підвищенні безпеки функціонування атомної

енергетичної галузі України. Серед конкретних проектів – проект будівництва нового об'єкту «Укриття» на ЧАЕС, що реалізується за участю французького концерну Novarka. Значна фінансова допомога на підвищення безпеки українських АЕС традиційно надається по лінії «TACIS».

Важливим фактором співробітництва України та ЄС в ядерній сфері є інтелектуальне співробітництво. Зважаючи на те, що деякі країни ЄС розглядають можливість у майбутньому відмовитись від ядерної енергетики (Німеччина), співпраця з Україною може стати одним з шляхів збереження ядерного науково-технологічного потенціалу в цих країнах. Перспективною була б також участь України у реалізації проекту Міжнародного термоядерного експериментального ядерного реактора (ITER).

Україна вкрай неефективно споживає первинні енергоресурси, маючи надзвичайно енергоємну економіку. Натомість, за оцінками експертів, ефективна реалізація потенціалу енергозбереження здатна у 2 рази зменшити енергоємність вітчизняного ВВП к 2030 р., забезпечивши економію 318,36 млн т у.п. Використання потенціалу енергозбереження є важливою сферою залучення європейських інвестицій і технологій.

Слід визнати, що досі співробітництву України з ЄС у сфері енергозбереження надається недостатньо уваги, хоча ЄС так само як і Україна зацікавлений у підвищенні енергоефективності української економіки, адже це сприятиме підвищенню екологічної безпеки і підвищить надійність безперебійного постачання енергоносіїв до ЄС.

Прогнозоване зростання частки використання відновлюваних і нетрадиційних джерел енергії в Україні має узгоджуватись із основними засадами Зеленої книги ЄС «Європейська стратегія стабільної, конкурентоздатної та безпечної енергетики».

Окрім вже згаданого вище потенціалу співробітництва з ЄС у сфері біоенергетики, Україна має солідну технологічну базу для взаємовигідної співпраці у використанні сонячної енергетики, зокрема у тому що стосується виробництва сонячних фотомодулів на основі полікристалічного кремнію, які

вже активно експортуються Україною в Європу.

У зв'язку із зазначеним, Україна має просувати розробку п'ятої (на додаток до існуючих 4-х) дорожньої карти співробітництва з ЄС в енергетичній сфері, що стосувалася б сфери енергоефективності, поновлювальних джерел енергії і змін клімату. Це повністю відповідає рекомендаціям Спільних звітів ЄС-Україна щодо реалізації положень меморандуму про співпрацю в енергетичній сфері від 1 грудня 2005 р. [63].

Співробітництво України з ЄС в енергетичній сфері має базуватися на принципах взаємовигідності і спільних інтересів. Воно має бути спрямоване на поступову інтеграцію енергосистеми України до енергетичної системи і єдиного ринку ЄС. Енергетична інтеграція є однією з найважливіших складових євроінтеграційного курсу України і має бути однією з рушійних сил реалізації цього курсу.

Низка подій і тенденцій останнього часу стимулюють розвиток енергетичної співпраці України з ЄС. Серед них – вихід ЄС до Чорного моря і посилення уваги до Чорноморського регіону; завершення інституційної реформи ЄС, пов'язане із підписанням Лісабонського договору; завершення міжнародних процедур вступу України до СОТ; просування нових проектів транспортування газу в Європу, що минають територію України, але в яких Україна могла б взяти участь.

Окрім того такі фактори як триваюче головування України в ОЧЕС, заплановане на травень цього року проведення чергового Енергетичного саміту в Україні, початок переговорів з ЄС щодо створення зони вільної торгівлі і триваючі переговори щодо укладення нової посиленої угоди, створюють потенційні можливості для подальшого просування енергетичної співпраці з ЄС.

Повноцінне приєднання України до єдиного енергетичного ринку ЄС фактично означатиме утворення єдиного європейського об'єднання імпортерів, що будучи основним світовим споживачем енергоресурсів здатне ефективно відстоювати свої спільні інтереси у діалозі з країнами-експортерами (перш за

все Росією). У цьому зв'язку для України вкрай важливо продовжити курс на інтеграцію національної енергетичної системи до системи ЄС.

ЄС готовий підтримати повну участь України в Енергетичному Співтоваристві за умови позитивної оцінки рівня ядерної безпеки на всіх діючих українських АЕС.

Хоча об'єктивні чинники роблять повноцінну інтеграцію України до енергетичної системи і ринку ЄС питанням віддаленої перспективи, слід вже зараз уважно відслідковувати тенденції розбудови енергосистеми в рамках ЄС і максимально враховувати їх при здійсненні внутрішніх реформ енергетичного сектору української економіки.

Це сприятиме фактичному наближенню України до вимог і стандартів ЄС у сфері енергетики. Навпаки, ігнорування цих процесів призведе до подальшого відставання української енергетики структурно, технологічно і організаційно від енергетики ЄС, що збільшить фактичний розрив між Україною і ЄС в енергетичному секторі і ускладнить реалізацію євроінтеграційного курсу держави.

Слід максимально використати переваги, що отримає Україна від членства у СОТ і створення поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС. Наслідки лібералізації двосторонньої торгівлі України з ЄС торкнуться і енергетичного сектору (хоча тут є багато обмежень). Додаткового імпульсу може отримати розвиток вітчизняної альтернативної і біоенергетики, зокрема за рахунок полегшення торгівлі біосировиною (рапс, технічні олії).

Створюються додаткові умови для взаємовигідного для України і ЄС використання сільськогосподарського потенціалу України. Вирощення в Україні сировини для виробництва біоетанолу, а також виробництво готового палива з наступним експортом в ЄС допоможе реалізувати амбітні плани Євросоюзу з підвищення частки біопалива в загальній структурі споживання пального в ЄС (до 10 % до 2020 р.).

Для України це означатиме реформування сільськогосподарського сектору, приплив іноземних інвестицій і створення додаткових робочих місць.

Водночас, необхідно забезпечити достатнє надходження біосировини і біопалива для внутрішніх потреб держави з урахуванням перспективи збільшення питомої ваги біопалива в структурі споживання енергоресурсів в Україні, як це передбачено Енергетичною стратегією України і з урахуванням аналогічного процесу в ЄС.

Важливим є посилення співпраці України з механізмами координації і раннього попередження кризових ситуацій в енергетичній сфері, що утворені в рамках ЄС. Серед них – Координаційна група по газу, Група з постачання нафти і Мережа кореспондентів з енергетичної безпеки (Network of Energy Security Correspondents NESCO), утворена 10 травня 2007 р. Співпраця із зазначеними органами сприятиме прозорості у відносинах з ЄС і зміцненню статусу України як надійного транзитера енергоресурсів і передбачуваного партнера.

Ще під час зустрічі Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко з комісаром Європейської Комісії з питань зовнішніх відносин та Європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер (14 лютого 2008 р.) обговорювалась можливість створення двостороннього Механізму раннього оповіщення (МРО) про кризові ситуації, які виникають в енергетичній сфері. Ця співпраця особливо важлива у світлі регулярних газових конфліктів з Росією.

Посилення енергетичної співпраці з ЄС, особливо в контексті активізації реалізації енергетичних проектів в Чорноморському регіоні, може стимулювати розвиток співробітництва України з ЄС в інших сферах, зокрема – космічній. Потужний науково-технологічний потенціал України, великий досвід і наявність розвинутої конструкторської бази у сфері ракетобудування можуть бути використані у реалізації проектів створення європейських супутникових навігаційних систем (проект GALILEO), одним з завдань яких є гарантування безпеки танкерного транзиту енергоносіїв у Чорному морі.

Таким чином, слід ініціювати підготовку Концепції інтеграції енергетичної системи України до енергетичної системи і ринку ЄС з метою вироблення чіткої узгодженої стратегії енергетичної інтеграції України до ЄС.

Цей документ має готуватись із залученням представників уряду і експертів. Він має базуватись на Енергетичній стратегії України і двосторонніх документах з ЄС, що регулюють енергетичну сферу (Меморандум від 1 грудня 2005 р. і звіти про його виконання за 2006 і 2007 рр.).

Концепція має враховувати останні події і тенденції, зазначені вище у висновках і передбачати ефективну реалізацію нових можливостей, що відкриваються у зв'язку із ними. Концепція має підвищити координуючу роль Президента України у реалізації заходів з поступової інтеграції енергетичних систем і ринків України і ЄС як складових зовнішньополітичного курсу держави на інтеграцію до ЄС.

2.2. Східно-Середземноморський вектор зовнішньої політики України

У конструкті взаємовідносин Україна – Східно–Середземноморські країни після подій 2014 року в Україні виникають зміни, викликані зміщенням акцентів політики з питань соціально–політичних, економічних та культурного співробітництва до питань оборони, безпеки та подальшої інтеграції під егідою ЄС. До 2014 року взаємовідносини країн Східного Середземномор'я та України не можна охарактеризувати як симетричні.

Так, аналіз взаємовідносин окремих країн Східного Середземномор'я та України на прикладі Румунії, ілюструє, наявність певних проблем на шляху до співробітництва (в даному випадку територіальної суперечки навколо острова Зміїний).

Однак, набуває актуальності пристосування сторін до зміненого безпекового становища в регіоні шляхом встановлення більш симетричних стосунків у галузі безпеки, конструювання рамок співпраці за для спільного блага. Проблемою статті є визначення нових можливостей реалізації Східно–Середземноморського вектору зовнішньої політики України [61].

Особливо актуальним це питання виявляється в сучасних умовах нових викликів та загроз. Для України, першочерговими та привабливими в цьому контексті є також поглиблення євроінтеграційних ініціатив, пошук нових механізмів з питань оборонної безпеки, враховуючи потенціал та досвід Східно–Середземноморських країн.

Шлях до розгляду зовнішньополітичних устремлінь України в напрямку країн Східного Середземномор'я полягає, у науковій літературі, перш за все, через ідею дослідження зони чорноморської співпраці, що була популярною в українських колах ще з першої половини ХХ сторіччя. Зокрема, на підтвердження цієї тези слугують роботи М. Грушевського, і С. Рудницького, і Ю. Липи [16, с. 101].

А також наявні роботи, що докладно висвітлюють перспективи України в межах діяльності Організації Чорноморського економічного співробітництва, так, дослідник В. В. Макух, підкреслює важливість розвитку південно–східного вектору зовнішньої політики України. Крізь призму економічних сфер співробітництва та механізмів реалізації Європейської політики сусідства аналізувала взаємовідносини України та країн Східного Середземноморського регіону у своїх роботах дослідниця О. Шумило, наголошуючи на важливості поглиблення співробітництва між цими країнами через низку торговельних угод.

Окремі аспекти відносин України та країн Східного Середземномор'я розглядали також такі вітчизняні дослідники як В. Ф. Лисак, Т. Ткачук, І. М. Соловей, М. О. Дьоміна, С. В. Мякушко та ін. У працях зарубіжних дослідників проблематику взаємодії України та Східно–Середземноморських країн на тлі сучасних подій висвітлював дослідник Гійом Ван дер Лоо.

Зокрема, він спирався на важливість укладання та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС з метою поглиблення євроінтеграційних процесів. Серед низки робіт, що викликають інтерес у вище окресленій тематиці є роботи Майкла Лі. Так, американський дослідник зазначає, що криза в Україні зосередила увагу Східно–Середземноморських країн на давній

потребі диверсифікувати свої джерела енергії, відходячи від надмірної залежності від імпорту нафти і газу з Росії. Слід констатувати, що більшість досліджень на окреслену проблематику мають фрагментарний характер, не надають цілісного відображення перспектив реалізації Східно–Середземноморського вектору зовнішньої політики України з огляду на сучасні події.

Зміни в геополітичному просторі, спричинені появою на теренах ЄСРП і Європи нових країн, призвели до зміни системи геополітичних орієнтирів та геостратегічних інтересів як в Україні, так і в країнах Східного Середземномор'я.

Дані зміни не завжди позитивно відображалися на відносинах вище зазначених країн. Так, Румунія та Україна, за словами вітчизняного дослідника І. М. Солов'я, із союзних держав, якими вони були в роки існування ЄСРП, перетворились у потенційних суперників. «...І хоча внутрішні проблеми, зрозуміло, залишаються на першому плані, зовнішня політика займає важливе місце в системі їхньої державної політики. Актуальним питанням для обох держав є також створення власної системи національної безпеки в суміжних регіонах. При цьому необхідно врахувати характер і спрямованість конфліктних ситуацій, що існують, а також можливості виникнення нових еventуальних конфліктів» [15, с. 392].

Попри наявність суперечливих моментів у розвитку відносин країн Східного Середземномор'я та України їх поєднують давні історичні корені. Історичні витоки відносин України та країн Східно–Середземноморського регіону Відносини Україна–Греція Грецька присутність на території сучасної України позначена задовго до часів появи Київської Русі.

Грецькі колонії, засновані на узбережжі Чорного моря на території сучасної України поклали початок співпраці з багатьма народами та націями. Сьогодні греки в Україні є представниками багатьох хвиль еміграції, починаючи від п'ятнадцятого століття до сьогодні. За статистичними даними 2001 року греків в Україні налічувалось більше ніж 90 000 чоловік. Більша

частина з них проживає в Донецькій області.

Греція виступає ключовим гравцем у Східно–Середземноморському регіоні та підтримує співпрацю із країнами–сусідами. Греція є членом ЄС та Північно– Атлантичного Альянсу. Дипломатичні відносини між Грецією та Україною встановилися у 1992 році. Грецьке посольство з'явилося в Україні в 1993 році, пізніше запроваджені консульства в українських містах – Маріуполі та Одесі. Україна в свою чергу відкрила посольство в Афінах [56].

Базовою організаційною установою в межах якої найбільш яскраво проявилася співробітництво України та Греції є Організація Чорноморського економічного співробітництва. Проте, низка двосторонніх угод та державних візитів на найвищому рівні засвідчує поглиблення співробітництва двох країн і поза організаційними установами. У період з набуття Україною незалежності до сьогодні Україна–Греція тісно співпрацюють у виробничій, технологічній, інвестиційній сферах, суднобудівництві та ін.

Так, за результатами 2015 р., незважаючи на певний спад двостороннього обігу товарів та послуг, відзначається тенденція до реструктуризації українського товарного експорту до Греції в частині заміщення традиційних позицій на продукцію з більшою доданою, що може свідчити про початок структурної трансформації економіки та переорієнтацію на європейські і міжнародні ринки. Разом з тим, складний стан грецької економіки, наслідки фінансової кризи в країні та зниження ділової активності в країнах єврозони в цілому, недостатня розвиненість складової підтримки експорту адміністративної системи України, проблеми з ліквідністю фінансових інституцій Греції, негативно позначаються на розвитку двосторонніх торговельно–економічних відносин [18, с. 160-61].

У цьому контексті, значний негативний внесок у скорочення окремих українських експортних складових було завдано російською агресією на Південному сході України, внаслідок чого значно зменшилися обсяги продукції, що поставлялася раніше з підприємств, розташованих на Донбасі. Слід також відзначити і скорочення обсягів послуг, наданих Україною

упродовж 2015 р. грецьким споживачам, оскільки їхня значна частина припадала на анексований Росією Кримський півострів, зокрема, що стосується обслуговування грецьких суден та екіпажів.

Серед проблемних аспектів у розвитку українсько– грецьких відносин слід відзначити намагання Російської Федерації чинити вплив на розвиток подій в даному регіоні. Так, зокрема стратегія Кремля стосовно Греції базується на намаганні РФ поглибити економічну кооперацію з даною країною, посилюючи енергетичну залежність Греції та ЄС від РФ у межах так званого «газового» проекту «Посейдон».

Позиція Греції щодо подій в Україні найчастіше виражається у окремих заходах щодо надання гуманітарної допомоги грекам, що проживають на території Донецької області. Також від самого початку конфлікту на Сході України Греція здійснює моніторинг розвитку подій на Україні та підтримує збереження територіальної цілісності та незалежності країни.

Важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України посідає Румунія, що зумовлено багатьма чинниками, зокрема суміжним кордоном, спільністю орієнтирів на європейську інтеграцію, широкими потенційними можливостями для розвитку взаємовигідного торговельно–економічного співробітництва, а також проживанням у цих країнах відповідно української та румунської меншин.

Румунія 8 січня 1992 р. визнала державну незалежність України, а 1 лютого між двома країнами було встановлено дипломатичні відносини.

У Бухаресті 24 вересня цього ж року було відкрито Посольство України.

У лютому 1993 р. Генеральне консульство Румунії в Україні перетворено на Посольство [60].

У м. Констанца (Румунія) 2 червня 1997 р. підписано Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією (набув чинності 22 жовтня 1997 р.), який заклав правовий фундамент для розвитку двосторонніх відносин [9].

У 2000 р. підписано важливу міжурядову Угоду про взаємодопомогу в

митних справах.

Проводилися переговори стосовно проектів двосторонніх угод про співробітництво в галузі залізничного транспорту, ветеринарно–санітарну співпрацю, правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах. 14 серпня 1998 р. утворено Єврорегіон «Нижній Дунай», куди ввійшли прикордонні регіони України (Одеська область), Республіки Молдова (колишні райони Вулканешти, Кагул, Кантемир) та Румунії (повіти Бреїла, Галац, Тульча). У рамках Єврорегіону реалізується серія спільних проектів. У м. Ботошани (Румунія) 22 вересня 2000 р. підписано установчі документи про створення Єврорегіону «Верхній Прут» (Чернівецька область України, Ботошанський і Сучавський повіти Румунії, Бельцівський та Єдинецький повіти Республіки Молдова) з Екорегіоном у його складі.

Стосовно зв'язків України та Румунії в економічній сфері у період з 1990 до 2012 рр. зазначимо, що нормативно– правову базу співробітництва становили понад 10 укладених міждержавних угод з економічних питань.

Політичне керівництво Румунії та України створює необхідні умови для розвитку.

Аналізуючи характер румунської присутності в економічному секторі України, слід зазначити, що сприяння розвитку економічних структур здійснюється насамперед у середовищі етнічних румун, тобто в регіонах із сильною румунською національною меншиною. Одна з актуальних проблем взаємовідносин між Україною та Румунією – територіальна суперечка стосовно о. Зміїний [55].

Румунія 16 вересня 2004 р. зробила подання в Міжнародний Суд у Гаазі з приводу того, чи вважати о. Зміїний островом чи скелею, що значно впливає на схему розмежування континентального шельфу в цьому районі. Україна 19 травня 2006 р. зробила подання контрмеморандуму, після чого в грудні цього ж року Румунія направила в Суд репліку на контрмеморандум. До липня 2007 р. Україна мала право на подання контррепліки на румунську репліку, і Суд розпочав розгляд справи по суті.

Отже, 2 вересня 2008 р. Міжнародний Суд почав процес стосовно о. Зміїний. Попередньо, якби острів визнали непридатною для проживання скелею, його розташування не враховувалося би під час визначення шельфу і більша частина шельфу відійшла б Румунії, в іншому випадку – Україні.

Спочатку свою позицію в Суді представляла Румунія, з 8 вересня – Україна. Засідання Суду тривало до 19 вересня 2008 р. Остаточне рішення Суд ухвалив 3 лютого 2009 р.

Згідно з ним о. Зміїний визнано островом з територіальним морем у 12 морських миль, але при цьому він не може вважатися частиною прибережної лінії України у визначенні серединної лінії за делімітації континентального шельфу та суто економічної зони. У цьому ж судовому рішенні було визначено лінію розмежування суто економічних зон між Україною та Румунією, що стала компромісом між румунською й українською позиціями.

З погляду перспектив двостороннього співробітництва України та Румунії, доцільно зазначити: незважаючи на складну історичну спадщину, труднощі й проблеми, українсько–румунські відносини неухильно вступають у фазу конструктивного, взаємовигідного розвитку. Геостратегічне положення обох країн, їхні об'єктивні національні інтереси в найважливіших стратегічних питаннях поступово зближуються [26, с. 47-48].

Поглиблення реформ в обох країнах повинно створити базу для конструктивних румунсько–українських відносин. Зацікавленість у прискореній інтеграції до європейських структур також стимулює Румунію до прагматизму і більшої толерантності.

На етапі, коли Україна та Румунія шукають гідне місце у системі загальноєвропейських цінностей, важлива роль належить міждержавному співробітництву, покликаному сприяти налагодженню тісніших відносин, поновленню втрачених позицій на ринках сусідніх держав, підняттю зовнішніх економічних взаємин на новий рівень.

Відносини Україна–Болгарія Український і болгарський народи споріднені не тільки своїм слов'янським походженням, етнічною близькістю,

але й спільністю історичної долі, багатовіковими відносинами у релігійному, культурному, господарському, громадсько–політичному житті. Україна стала батьківщиною для найбільшої у світі болгарської діаспори. Болгарія однією з перших відгукнулася на відновлення незалежності України і вже 5 грудня 1991 р. визнала Україну як самостійну державу, а 13 грудня того ж року встановила з нею дипломатичні відносини.

Багато що єднає Україну і Болгарію й сьогодні: здійснення широкомасштабних внутрішніх реформ, схожість зовнішньополітичних пріоритетів, чорноморське сусідство. Тому природно, що уряди та народи двох країн прагнуть до тісного співробітництва. Для українсько–болгарських відносин характерний постійний активний політичний діалог на найвищому рівні. Україна та Болгарія активно співпрацюють та надають взаємну підтримку в рамках регіональних та міжнародних організацій, таких як ОЧЕС, ЦЄІ, ОБСЄ, РС, ООН. Болгарська сторона не раз задекларувала свою підтримку України в реалізації курсу на приєднання до ЄС, НАТО [57].

Поглибленню українсько–болгарських зв'язків сприяли офіційні візити. Київ радо привітав Софію з офіційним приєднанням до НАТО у 2004 р. та підписанням Угоди про приєднання Болгарії до ЄС у 2005 р. Болгарія, у свою чергу, засвідчила готовність сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції України. Республіка Болгарія (РБ) визнала державну незалежність України 5 грудня 1991 року, а 13 грудня того ж року були встановлені дипломатичні відносини [62].

Болгарія посідає важливе місце на балканському напрямку зовнішньополітичних інтересів України, що зумовлено геополітичним положенням РБ на Балканах, близькістю інтересів у Чорноморському й Придунайському регіонах. Україну і Болгарію єднає етнічна, мовна та релігійна спорідненість, традиційні економічні, торговельні та культурно–історичні зв'язки. Завдяки вигідному транзитному положенню Болгарія є природним учасником майже всіх проектів транспортування енергоносіїв з РФ і Каспію.

Проте, сьогодні Болгарія почала активно вбудовуватися до європейських

газових мереж. На порядку денному – з'єднання з Румунією, Сербією, Грецією, Туреччиною. До порядку денного входять питання досягнення Болгарією реальної диверсифікації поставок енергоносіїв і за постачальниками, і за напрямками транзиту. Крім того, в цьому разі вона зможе стати джерелом постачання для України, яка також активно шукає шляхи диверсифікації поставок газу.

На думку дослідників В. І. Павленко, В. П. Бочарнікова, С. В. Свешнікова, українсько–болгарські відносини підтримуються переважно в питаннях спрощення візового режиму, а також стосовно окремих гуманітарних і політичних питань. Болгарія зацікавлена у спрощенні візового режиму з метою збільшення потоку туристів, а Україна розглядає його як крок до повної відміни візового режиму з усіма країнами ЄС [59].

Вплив подій «Євромайдану–2014» та нові можливості співробітництва України з країнами Східного Середземномор'я Розглядаючи Східно–Середземноморський вектор зовнішньої політики України, слід зазначити, що дійсного «перезавантаження» відносин зазнали після подій 2014 р.

Воєнні дії на Сході України спричинили дестабілізацію безпекової ситуації в регіоні, зростання присутності Москви у Чорному морі призвело до зміни позицій країн Східно–Середземноморського регіону щодо України.

Дані події поклали початок «перезавантаженню» відносин між Україною та Румунією, Болгарією, Грецією. З'явилися нові спільні стратегічні інтереси, що значно вплинули на всі сфери співробітництва між країнами.

Так, за період 2014–2015 років відбулися зустрічі на найвищому рівні голів держав, де були укладені нові угоди щодо співробітництва у торговельній, енергетичній, транспортній та іншій сферах. Подані країни одними з перших ратифікували Угоду про асоціацію між ЄС та Україною.

Країни Східно–Середземноморського регіону постійно здійснюють моніторинг щодо розвитку подій на Сході України і з перших місяців конфлікту висловили підтримку незалежної України у збереженні державного суверенітету та територіальної цілісності. Щодо варіантів вирішення конфлікту

Україна–РФ, країни Східно–Середземноморського регіону висловлюються на підтримку політичного шляху вирішення суперечок, за усунення небезпеки воєнних конфліктів. Водночас постійно наголошується на недопущенні переводження даного конфлікту до стану «замороженого», пріоритетом вбачається пришвидшення виконання «Мінських угод» усіма сторонами конфлікту. Греція, Румунія та Болгарія як члени НАТО, впливові гравці в межах Чорного моря та Балкан у Східно–Середземноморському регіоні виступають свого роду «провідниками» України на шляху до реалізації довгострокових планів політичної та економічної співпраці.

Серед нових можливостей співпраці України та країн Східно–Середземноморського регіону можна віднести енергетичну та безпекову сфери, що все більше переходять у стратегічну площину. Слід констатувати, що змінилася і базова інституційна форма співпраці України з даними країнами.

Ідея Організації Чорноморського економічного співробітництва потребує нового формату, появи нових організаційних структур, що будуть відповідати вимогам часу та новій політичній, безпековій, економічній ситуації в регіоні. Приходимо до висновку, що питання, пов'язані із забезпеченням європейської безпеки, територіальної цілісності держав у Європі, завжди мали і матимуть велику актуальність, оскільки від цього залежать долі мільйонів людей, що живуть у Європі. Висновки [54].

Беручи до уваги географічну приналежність України до Центральної та Східної Європи та регіону Чорного моря, приходимо до висновку, що Україні належить інтегруюча роль у конструкті єдиного Європейського Союзу. Формування та посилення України як політично– незалежної та економічно сильної країни є одним із істотних факторів не тільки за для підтримання миру та стабільності, але й подальшого загальноєвропейського розвитку.

Східно–Середземноморський вектор зовнішньої політики України в даному контексті, вбачається як такий, що сприятиме подальшій інтеграції країни до ЄС. Важливою є підтримка країн Східно–Середземноморського регіону у часи обмежених можливостей України у соціально–економічній та

військово–політичній сферах та кризи на Донбасі. Потужна підтримка ЄС та НАТО може підсилити консолідацію України та країн Східно–Середземноморського регіону у реалізації спільних можливостей та ініціатив.

Іншим фактором, що сприяє консолідації учасників співпраці є намагання зниження ризиків, пов'язаних із зростанням російської присутності в регіоні Чорного моря.

Таким чином, відносини України з країнами Середземноморського регіону виступають одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, адже основними засадами зовнішньої політики є забезпечення інтеграції України в політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Стратегічне значення Східно–Середземноморського регіону полягає, в першу чергу, в питанні забезпечення торгівельно–економічних та енергетичних інтересів нашої держави. Враховуючи стратегічне значення даного простору для забезпечення торгово–економічних інтересів нашої держави в найближчі роки посилюватимуться тенденції щодо запровадження стратегічного партнерства у безпековій, економічній та енергетичній сферах.

2.3. Особливості економічного співробітництва України та Саудівською Аравією

Королівство Саудівська Аравія займає стратегічно важливе положення на Близькому та Середньому Сході. Наявність значних запасів енергоресурсів та інвестиційних можливостей, високорозвиненої інфраструктури, високої купівельної спроможності визначає статус цієї країни як важливого партнера для України. Саудівська Аравія володіє приблизно 25 % світових запасів нафти (має близько 77 родовищ нафти і газу) , входить до першої двадцятки найбільш потужних економік світу.

Вона перебуває на 8-му місці за рівнем темпів розвитку роздрібної

торгівлі; на 9-му — серед країн світу за рівнем економічної стабільності в країні; на 13-му — за рівнем сприяння розвитку бізнесу. Зовнішньоекономічні відносини України з Королівством Саудівська Аравія є надзвичайно цікавим, але не достатньо вивченим питанням. Складові цієї проблематики вкраплені в дослідження, що стосуються Близького та Середнього Сходу в цілому.

Серед вітчизняних досліджень, які зосереджують свою увагу на економічних аспектах відносин України з країнами Перської затоки, в тому числі й з Саудівською Аравією, варто виокремити роботи Ж. Ігошиної, О. Воловича, В. Макуха, М. Абумуфреха, а також В. Шведа, С. Нагорного, Д. Серова.

Королівство Саудівська Аравія визнало незалежність України в 1992 р. Двосторонні відносини України та Саудівської Аравії були започатковані під час візиту до м. Ер-Ріяд у квітні 1993 р. української урядової делегації на чолі з прем'єрміністром України Л.Д. Кучмою [58].

14 квітня 1993 р. міністри закордонних справ двох країн підписали Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Королівством Саудівська Аравія на рівні посольств. У червні 1996 р. було відкрито Посольство України в цій країні. Реальним кроком до започаткування економічних відносин між Україною та Саудівською Аравією стали переговори у травні 1997 р. [72]

Ер-Ріяд експертів Міністерства економіки та Кабміну України з експертами саудівських профільних міністерств, у результаті чого було парафовано рамкову Угоду про торговельно-економічне, науково-технічне та інвестиційне співробітництво [8, с. 102].

У 2003 р. під час візиту Л.Д. Кучми до Саудівської Аравії глави зовнішньополітичних відомств двох країн підписали Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Саудівська Аравія про торговельне, економічне, наукове, технічне та інвестиційне співробітництво.

Важливою подією стало створення інструмента взаємодії двох країн в економічній сфері — Міжурядової українсько-саудівської комісії

з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, перше засідання якої відбулося у липні 2004 р. у м. Джидда (п'яте засідання заплановано провести в 2016 р.). У 2005 р. була створена Українсько-саудівська ділова рада.

Періодично в рамках Міжурядової українсько-саудівської комісії для налагодження ділових контактів, ознайомлення саудівських ділових кіл та представників торговельно-промислових палат з експортним потенціалом українських суб'єктів підприємницької діяльності, реалізації спільних проектів проводяться бізнес-форуми, у роботі яких беруть участь представники українського та саудівського бізнесу. Такі заходи відбулися в 2005, 2006, 2011 та 2013 рр. [27, с. 62]

У грудні 2009 р. у м. Ер-Ріяд перебував з робочою поїздкою президент Українського союзу промисловців та підприємців А. Кінах. Українська делегація у складі 5 осіб прибула на запрошення принца Абдулазіза Бін Мішаала. У ході переговорів було обговорено широке коло питань щодо розвитку співробітництва у будівельній, нафтовій, хімічній, сільськогосподарській та інших галузях. Особливо важливе значення для двох сторін має розвиток співпраці в сільськогосподарській галузі.

У червні 2010 р. відбувся візит делегації Міністерства сільськогосподарства Саудівської Аравії на чолі з заступником міністра в Україну для участі у сільськогосподарській виставці «Агро-2010». У ході візиту відбулася зустріч саудівського посадовця з міністром аграрної політики України. За результатами переговорів сторони погодили розпочати системну роботу в галузі АПК, зокрема щодо здійснення експорту 1 млн тонн зерна в Саудівську Аравію, а також заявили про намір створення спільних підприємств і технопарків у галузі АПК в Україні. Офіційні зустрічі представників профільних міністерств, відповідальних за аграрну політику відбулися в 2011, 2012, 2014 рр.

Саудівська сторона зацікавлена в імпорті з України сільськогосподарської продукції, а саме: ячменю та пшениці. Королівство є

найбільшим у світі імпортером фуражного ячменю і пшениці, що використовується в тваринницькій галузі. Тенденція збільшення обсягів саудівського імпорту цих продуктів має перспективу, тому що уряд Саудівської Аравії припинив підтримувати національне виробництво зернових культур через його нерентабельність [74].

З 2016 р. країна переходить на 100 % імпорт аграрної продукції з іноземних держав та інвестування в іноземні агропромислові комплекси. Україна входить у першу 10-ку країн, в АПК якої Саудівська Аравія планує інвестувати.

Іншою сферою аграрного співробітництва стало тваринництво, зокрема вівчарство. Саудівська сторона виявила зацікавленість до започаткування спільних проєктів, які передбачатимуть розвиток вівчарства в Україні з метою експорту живих тварин до Королівства. Іншим актуальним напрямом такого співробітництва є імпорт з України замороженого м'яса овець. З цією метою сторони здійснили у серпні 2014 р. проведення саудівськими фахівцями інспекційних перевірок відповідних українських тваринницьких комплексів під час робочого візиту в Україну делегації міністерства сільського господарства Саудівської Аравії [10, с. 209].

Розвитку відносин у фінансовій сфері сприяв візит 1–4 вересня 2011 р. в Україну міністра фінансів Королівства Саудівська Аравія Ібрагіма Аль-Ассафа, який провів переговори з прем'єрміністром та міністром фінансів України, результатом яких стало підписання Конвенції між урядом України та урядом Королівства Саудівська Аравія про уникнення подвійного оподаткування та обговорення співробітництва у сфері інвестиційних проєктів [43].

У січні 2012 р. у Королівстві перебувала з візитом делегація Національного банку України, яка зустрілася з міністром фінансів Саудівської Аравії.

Упродовж 2014 р. товарообіг між Україною та Саудівською Аравією склав 1 млрд 236,7 млн дол. США, що на 28 % більше від показників 2013 р. Позитивне для України сальдо за зазначений період — 826,2 млн дол. США.

Водночас дисбаланс у торгівлі з Україною не має критичного значення для Саудівської Аравії, адже негативне сальдо цієї торгівлі становить незначні обсяги порівняно з позитивним сальдо її зовнішньої торгівлі.

Серед основних експортних позицій за підсумками 2014 р. були зернові культури (53 %), чорні метали (34,6 %), жири та олії тваринного або рослинного походження (6,3 %). Основні статті товарного імпорту із Саудівської Аравії в Україну — пластмаси, полімерні матеріали, а також органічні сполуки [69].

У цілому співпраця між Україною та Королівством Саудівська Аравія у галузі товарообміну демонструє тенденцію до поступового розвитку. У 2015 р. Саудівське агентство з продовольства та медикаментів (Saudi Food and Drug Authority) надало дозвіл на імпорт до Саудівської Аравії курятини українського виробництва, що є значним кроком для вітчизняних виробників у бік розширення постачань на ринок цієї країни.

За 2014 р. торгівля послугами між двома країнами склала 1,394 млн дол. США. Позитивне сальдо становить 0,234 млн дол. США. Порівняно з 2013 р. торгівля послугами значно знизилася (у 6,3 рази). Слід зазначити, що упродовж останніх десяти років сальдо торгівлі послугами для української сторони залишалося позитивним. Однак обсяги торгівлі послугами на сьогодні є доволі низькими і не мають тенденції до щорічного зростання [71].

Основу структури експорту послуг складають транспортні, ділові, невеликий відсоток припадає на туристичні послуги. Переважну частину імпорту формують телекомунікаційні послуги.

Значні резерви має двостороннє співробітництво у сфері літакобудування. Доказом цього стало підписання 21 лютого 2016 р. Державним підприємством (ДП) «Антонов» з саудівською корпорацією «Тақіа» Угоди про кооперацію по організації в Королівстві Саудівська Аравія літакобудівного комплексу та організації виробництва літаків Ан-132 в кооперації з ДП «Антонов» [68].

Церемонія відбулася на виставці ADEF 2016 р. у присутності принца і

вищих чиновників Міноборони Королівства Саудівська Аравія. Фактично це дорожня карта з фінансовими зобов'язаннями, великий контракт, в якому не передбачені російські комплектуючі, — винятково європейські, канадські та американські.

Перший етап угоди — постачання готових літаків з України. Другий — виробництво їх у Саудівській Аравії на новому заводі, до будівництва якого будуть залучені українці. Документ містить плани з постачання, організації експлуатації після продажно-ї підтримки літаків «Антонов» сімейств Ан-132, Ан-148 і Ан-178, а також подальших робіт щодо запуску коопераційного виробництва Ан-132 в Саудівській Аравії.

Інвестиційне співробітництво між Україною та Королівством Саудівська Аравія досі не набуло відчутного масштабу. Обмежена кількість саудівських інвестицій певною мірою пояснюється несприятливими законодавчими умовами в нашій державі для закордонних інвесторів, недостатнім рівнем поширення інформації про Україну, а також невпевненістю близькосхідних партнерів у внутрішній політичній та економічній стабільності України.

Перспективним напрямом інвестиційного співробітництва може стати залучення саудівських інвесторів до процесу приватизації промислових, туристично-рекреаційних об'єктів України, а також реалізації сільськогосподарських проектів на території нашої держави.

На початку 2016 р. посол України в Королівстві Саудівська Аравія В. Вахрушев після зустрічі з 25 саудівськими бізнесменами повідомив, що Саудівська Аравія готова інвестувати в сільське господарство України 10,5 млрд дол. США [22, с. 8].

Важливою формою співробітництва України із цією країною може стати участь української сторони у розвідці й розробці нафтових та газових родовищ у Саудівській Аравії. Україна має досвідчених спеціалістів-нафтовиків, навчальні, дослідні та проектні установи, заводи з виготовлення устаткування для нафтогазового комплексу.

Крім того, Саудівська Аравія зацікавлена у залученні українських

інвестицій у нафтогазовий сектор, що підтверджується активністю на ринку Королівства таких вітчизняних компаній, як: «Industrial Fuel & Energy Company» (IFEC), «Холдинг «Інтерпайп»», «Промислова паливно-енергетична компанія», «Метінвест холдинг», «Полтаванафтогазбуд», «Нафтогазбуд». Українські компанії займаються ремонтом і будівництвом магістральних та лінійних нафтогазопроводів, реабілітаційними роботами, діагностикою і ремонтом обладнання компресорних та насосних станцій на трубопроводах.

Важливого значення набули підписані угоди з саудівською нафтовою компанією «Сауді Арамко», завдяки яким українські компанії, що виробляють обладнання для енергетичного сектору, мають можливість легше проходити процедури реєстрації та попередньої кваліфікації в цій організації.

На можливостях українських підприємств бути залученими до енергетики Саудівської Аравії варто робити акцент. З іншого боку, перспективним напрямом саудівських капіталовкладень може стати модернізація НПЗ України [72].

Отже, такі напрями співпраці, як аграрний сектор і літакобудування набувають дійсно відчутного масштабу. Слід зазначити, що саме співробітництво із Королівством Саудівська Аравія може стати найбільшим міцним містком для закріплення України на арабських ринках.

Однак здебільшого структура експорту товарів до Саудівської Аравії є сировинною. Поглибленню економічних відносин слугувало б зростання обсягів та зміна структури експорту українських товарів і послуг на ринки цієї країни.

Для цього необхідно здійснити такі заходи:

- доповнити договірно-правову базу економічного характеру;
- заснувати представництва українських виробників, товари яких експортуються до Королівства Саудівська Аравія;
- проаналізувати кон'юнктури ринку цієї країни на середньострокову перспективу для просування вітчизняної сільськогосподарської продукції;
- враховуючи можливості українського агросектору, інтенсифікувати

експорт продукції з високою часткою доданої вартості, зокрема олії, яєць та м'яса птиці;

— змінити структуру номенклатури українського експорту за рахунок збільшення обсягів продукції машинобудування, металопрокату, реалізації спільних проектів у будівельній, нафтовій, науково-технічній, освітній галузях.

Для залучення саудівських інвестицій слід формувати привабливий інвестиційний клімат, удосконалюючи вітчизняне законодавство у цій царині господарського комплексу, адже Україна повинна забезпечити правові гарантії захисту інвестиційних проектів.

Для більш ефективного залучення інвесторів із Саудівської Аравії можна використати певні інструменти, які передбачатимуть зменшення або пом'якшення податкового тиску, наприклад звільнення від місцевих по датків.

Доцільним є забезпечення державної підтримки діяльності вітчизняних компаній в освоєнні та розробці нафтогазових родовищ, транспортуванні енергоносіїв у інтересах України. Оптимізації двостороннього українсько-саудівського економічного співробітництва сприяла б розробка стратегії розвитку зовнішньоекономічних відносин двох держав на основі глибокого аналізу сучасних тенденцій та перспектив розвитку для реалізації національних інтересів за основними напрямками співробітництва, а також активізація політичного діалогу.

Слід зазначити, що Королівство Саудівська Аравія є важливим гравцем на міжнародній арені. Зменшення світових цін на нафту має не завжди економічний, але часто політичний контекст [73].

Наприклад, зниження світових цін на нафту має безпосередній вплив на економіку Росії, а відповідно, і її політику щодо України. Ці нові реалії ще раз переконують, наскільки важливо для Української держави забезпечити всебічний розвиток співробітництва з такою провідною державою, як Королівство Саудівська Аравія.

Таким чином, зовнішньоекономічні українсько-саудівські відносини характеризуються взаємною зацікавленістю сторін та поступовим розширенням

співробітництва за окремими напрямками. Тож, відносини із Саудівською Аравією повинні мати рівень стратегічного партнерства. Цьому сприятиме також відсутність між країнами невирішених гострих проблем, наявність високого потенціалу у відносинах двох держав. Економічна вигідність співпраці України та Саудівської Аравії не викликає сумнівів.

Королівство Саудівська Аравія має величезний ринок збуту для багатьох українських товарів, для широкомасштабної науково-технічної співпраці з Україною, що у свою чергу передбачає вигідні угоди і замовлення, створення нових робочих місць у нашій країні. Інвестиційні можливості Королівства є дійсно значні, тому їх залучення в Україну має стати одним із ключових питань взаємовідносин двох сторін.

Україна, у свою чергу, має конкурентні переваги та сприятливі можливості для експорту своїх товарів до Королівства. Зокрема, наша країна може запропонувати дешевшу, але також якісну альтернативу західним товарам і послугам.

Особливо це стосується продукції вітчизняного аграрного сектора й галузі літакобудування. У цілому існують значні резерви для подальшої активізації торговельно-економічного співробітництва між двома країнами.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

3.1. Загальні перспективи міжнародного співробітництва України

Розвиток зовнішнього співробітництва, зокрема, в енергетичній сфері, є надзвичайно важливим чинником функціонування економіки України.

Концептуальна невизначеність та низький рівень організаційно-економічної роботи зовнішньополітичних структур щодо міжнародного співробітництва України в енергетичній сфері перешкоджають українським підприємствам налагодити плідну співпрацю з іншими країнами. Неefективне співробітництво з Росією — основним партнером України в енергетичній сфері стало приводом, хоча і формальним, для зміни керівництва українського зовнішньополітичного відомства.

На сьогодні не тільки в національній свідомості українського народу, а навіть на державному рівні не закріплені та не розроблені національні інтереси і відповідні загрози національним інтересам, основні геополітичні пріоритети та стратегічні партнери. З півтора десятка країн, з якими Україна задекларувала стратегічне партнерство, майже половина не має спільних з Україною інтересів, а співробітництво в політичній та економічній сферах із більшості з них має незначний рівень.

Тому, можна стверджувати, що на сьогодні Україна не має стабільних стратегічних партнерів серед країн світу. Створення умов для постійного та ефективного співробітництва в усіх сферах, та пошук стратегічних партнерів є важливим питанням для України в умовах становлення держави.

Протиріччя між наявністю власних енергоресурсів країн та потребами в них, вичерпність запасів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) і зростання масштабів екологічних проблем, пов'язаних з їхнім видобутком, транспортуванням, перетворенням та споживанням, обумовлюють тенденцію

до загострення енергетичних питань у життєдіяльності людства, кожної окремої країни. Внаслідок цього боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транспортування, вплив на ринок енергоносіїв стали сьогодні найважливішими чинниками реалізації інтересів держав світу, їхньої політичної поведінки, базою для політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів.

Україна належить до енергодефіцитних країн, оскільки за рахунок власних джерел ПЕР вона задовольняє свої потреби лише на 47—49%. За рахунок власного видобутку покривається 10—12% потреб у нафті та 20—25% — у природному газі. Тому, від того як буде розвиватися світова геополітична та геоекономічна ситуація в енергетичній площині, значною мірою будуть залежати умови функціонування економіки та ПЕК України.

В умовах майже повної залежності від постачання енергоносіїв із Росії, заходи щодо диверсифікації джерел надходження енергоносіїв, насамперед природного газу та нафти, повинні розглядатися як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави і створення умов для сталої роботи та розвитку ПЕК. Це потребує термінової розробки концепції довгострокової енергетичної політики України, наріжним каменем якої мають стати заходи з диверсифікації.

Багатовекторність українського зовнішньополітичного курсу останнім часом викликає багато нарікань, як ззовні, так і в самій Україні. В енергетичній сфері вона трактується ще більш неадекватно, що має під собою певне підґрунтя. Так, представники крайніх партій виступають або за миттєве від'єднання від російських газонафтопроводів і за співробітництво тільки з європейською та світовою спільнотою, або навпаки — за прямування в кільватері російської політики в надії отримати дешеві енергоносії. Результируючий вектор кількох рівних та протилежно спрямованих векторів, як відомо, дорівнює нулю. Тобто, зовнішньополітичний курс не повинен бути заполітизованим і спрямовуватися тільки на Захід, або тільки на Росію. Прийняття державних рішень повинно визначатися лише при їх відповідності

національним інтересам України на основі міжнародного права та економічної доцільності. Така прагматична спрямованість і має стати основним вектором українського зовнішньополітичного курсу.

Український ПЕК, з огляду на існуючі потужності, має великий експортний потенціал. Окрім традиційно високого рівня надання транспортних послуг, сьогодні цей потенціал використовується вкрай незадовільно. Найважливішою ланкою нафтогазового комплексу України є нафто- і газотранспортна системи, які забезпечують транспортування енергоносіїв як споживачам в Україні, так і виконують транзитні поставки російських газу та нафти до країн Центральної та Південної Європи.

Послуги українського газонафтопровідного транзитного транспорту залишаються на довгострокову перспективу важливим елементом експортного потенціалу країни. Завдяки вигідному географічному розташуванню України — на перехресті торгових шляхів між Європою та Азією — транзит енергоносіїв відіграє важливу роль в її економіці і має значний потенціал для збільшення обсягів вантажоперевезень. Важливим є також врахування «транзитного» фактору як вагомого джерела зміцнення економіки, і, відповідно, укріплення незалежності України за рахунок інтеграції в економіку країн СНД і Європи.

За останні кілька років намітилися тенденції до зменшення обсягів транспортування енергоносіїв трубопровідним транспортом України внаслідок розробки Росією стратегії обходу української території [28, с. 53-54].

Тривожним симптомом для України є заява президента Єврокомісії Р.Проді щодо будівництва газопроводу, яке має за мету зменшити проходження транзитного російського газу по українській території на 16 млрд. куб. м на рік, через Польщу та Словаччину з огляду на їх прагнення до ЄС. Підтримка цієї пропозиції керівниками окремих країн, чиновниками ЄС та менеджерами нафтових компаній свідчить про їхню занепокоєність діями України щодо несанкціонованого відбору російського газу. Це не має ніякого політичного підґрунтя і не є підтримкою «підступних» планів Росії.

Тому, що, наприклад, минулого року (кінець листопада 1999 р.) внаслідок

несанкціонованого відбору Україною російського транзитного газу, який призначався Туреччині, тиск газу в її трубопроводах впав на 40%. Наслідками цього стала зупинка трьох великих електростанцій, що призвело до масових відключень промислових підприємств у великих містах Туреччини.

В умовах жорсткої конкуренції перевізників відносно транзиту ефективна митна політика та суворе дотримання підписаних Україною міжнародних угод та договорів має сприяти залученню транзитних потоків.

Газотранспортна система (ГТС) України є однією з найпотужніших у Європі після російської. Її щорічна пропускна спроможність становить 290 млрд. куб. м на вході ГТС та 170 млрд. куб. м на виході. Обсяги транзитного газу у 1999р. становили 119 млрд. куб. м.

Важливим напрямом співробітництва з Росією є розширення транзитної мережі експортування російського газу. Перспективними проектами, з точки зору збільшення пропускної спроможності ГТС, є будівництво компресорних станцій на магістральному газопроводі Торжок—Долина та будівництво газопроводу Тальне—Ананьїв—Ізмаїл. Виконання інвестиційних проектів щодо розширення ГТС дозволить збільшити транзит газу до Європи на майже 50 млрд. куб. м. [30, с. 72]

Для запобігання зменшення обсягів транзиту газу з Росії та у подальшому для збільшення його обсягів необхідно враховувати її інтереси щодо експлуатації української газотранспортної системи. Одним із варіантів такої спільної діяльності могло б стати створення транснаціональної газотранспортної компанії (з метою приватизації ГТС), до якої би увійшли: Україна (не менше 50% плюс одна акція), Росія та стратегічний інвестор.

Наявність третьої сторони (нафтова ТНК) забезпечить: надходження коштів на реконструкцію і модернізацію; виключення можливості прийняття економічно недоцільних рішень з політичних міркувань; залучення українських підприємств та фахівців до міжнародних проектів; прозорість газового бізнесу та перехід на грошові розрахунки; підвищення рівня управління системою; зменшення енерговитрат при експлуатації системи; погашення боргів Росії за

спожитий газ тощо.

Розширення української газотранспортної системи та її приватизація не вирішують повністю проблеми стабільного забезпечення України газом без диверсифікації джерел його надходження.

Ця проблема є, по-перше, питанням налагодження нормальних стосунків з РФ для транспортування газу з Туркменістану, Казахстану та Узбекистану через російську територію. Без покращання відносин з Росією стабільні та економічно доцільні поставки газу з цих країн неможливі, попри підписання будь-яких угод з ними.

По-друге, конче необхідним вже у найближчий час є створення міжнародних консорціумів для залучення коштів на фінансування великими нафтовими ТНК та світовими фінансовими донорами проектів транспортування газу в Україну з Норвегії (через Польщу), Ірану (через Вірменію, Грузію та Росію, або через Туреччину, Болгарію, Румунію), Азербайджану (через Туреччину), постачання зрідженого природного газу з Прикаспійських країн за умови отримання низькотемпературних технологій та обладнання. Україна самостійно не здатна реалізувати такі диверсифікаційні проекти внаслідок їх високої вартості [31, с. 82-83].

Довжина магістральних нафтопроводів складає близько 4 тис. км загальною потужністю з прийому нафти 125 млн. т на рік, по транзиті — 65 млн. т на рік; протяжність нафтопродуктопроводів — 4,5 тис. км. Загальні обсяги транзитного транспортування нафти стабілізувалися і в 1999 р. склали майже 60 млн. т.

Як відомо, ще минулого року Росія визнала за доцільне будівництво гілки нафтопроводу «Суходольная-Родионовская» в обхід України, що може зменшити обсяги транзиту нафти.

Для забезпечення українських НПЗ нафтою найважливішим завданням має стати вирішення проблемних питань знов-таки з Росією. Протягом останніх років РФ постійно збільшувала ставки вивізного мита на нафту при цьому у відповідності до російського законодавства компанії, які експортують нафту в

Україну, не відшкодовується ПДВ. 30 вересня поточного року російський прем'єр-міністр М.Касьянов підписав постанову про чергове підвищення ставок експортного мита на нафту та нафтопродукти: мито на нафту вже складає EUR34 за 1 т (зараз EUR27 за 1 т), на дизпаливо — EUR32 (зараз EUR25), на мазут — EUR27 (зараз EUR20).

В таких умовах Україні необхідно диверсифікувати джерела надходження нафти. Проблема диверсифікації джерел постачання нафти в Україну має вирішуватись, на відміну від проблеми поставок газу, в більш широкому аспекті, з урахуванням стану НПЗ (глибини переробки нафти) і конкуренції при імпорті нафтопродуктів з Росії, Білорусі, Литви, Азербайджану, Болгарії, Греції.

Географічне розташування України теоретично дозволяє задіяти різноманітні джерела поставки нафти, а саме: Азербайджан, Казахстан, країни Близького та Середнього Сходу та інші. Але економічну доцільність постачання нафти визначають транспортні видатки та глибина переробки нафти на українських НПЗ.

Одним з найбільш реальних шляхів інтеграції України до загальноєвропейського ринку нафти є створення Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору Баку—Супса—Одеса—Броди—Європа (ЄАНТК), завдяки якому можливо транспортувати каспійську нафту в Україну та далі до інших європейських країн. Вирішальним важелем впливу для залучення каспійської нафти до українського транзитного маршруту є низькі транзитні тарифи та збереження якості нафти.

На думку експертів, найбільш економічно привабливим для України є маршрут від Бродів і далі по існуючому нафтопроводу «Дружба» безпосередньо до НПЗ країн Європи, із подальшим виходом на порт Омішаль (Хорватія) на Адріатичному морі. Цей порт може приймати танкери дедвейтом до 0,5 млн. т (у 3—4 рази більше ніж порти Балтії та Чорного моря), що дозволяє здійснити міжконтинентальні перевезення нафти до США.

На жаль, у найближчі кілька років перспективи успішної реалізації

проекту ЄАНТК мають досить низьку імовірність, тобто виконання проекту може значно затриматися. По-перше, відсутні конкретні домовленості (угоди та договори) щодо забезпечення необхідних обсягів нафти, закупівлі транзитної нафти та відносно будівництва зв'язувальних трубопроводів поза територією України.

По-друге, у найближчі п'ять років жодна окремо взята Прикаспійська країна не в змозі забезпечити український нафтопровід нафтою в обсягах, які б дозволили рентабельно його експлуатувати. По-третє, проект не має достатнього фінансування, та в самій Україні ще й досі точаться суперечки щодо його доцільності. По-четверте, існують конкурентні маршрути прокладання нафтопроводу, які мають значні переваги — менш протяжний маршрут через Іран; проект Баку—Джейхан, що підтримують США, незважаючи на його значні недоліки.

Таким чином, реалізація проекту ЄАНТК може вирішити стратегічне питання як диверсифікації транзитних маршрутів, так і диверсифікації поставок нафти на НПЗ України. У зв'язку з чим треба терміново вирішити питання із зацікавленими країнами щодо: підписання відповідних договорів з компаніями, які видобувають та купують нафту, і міждержавних угод з країнами-експортерами та імпортерами нафти; будівництва з'єднувальних трубопроводів на території інших країн та підключення до них українського нафтопроводу; фінансування будівництва і термінів введення зазначених об'єктів в експлуатацію.

При цьому Україні необхідно дещо змінити акценти у переговорному процесі щодо вирішення питання поставок нафти: з Азербайджану в Казахстан, оскільки вже через 7—9 років розрив між обсягами видобутку нафти двох країн може скласти 70—80 млн. т нафти на рік на користь Казахстану; з міждержавних відносин з Казахстаном та Азербайджаном на нафтові ТНК, оскільки в цих країнах іноземним компаніям належить біля 75—80% родовищ нафти.

Також треба враховувати, що питання постачання нафти на НПЗ в

Україні внаслідок приватизації та передачі в управління ряду НПЗ є значною мірою проблемою господарюючих суб'єктів інших країн, насамперед Росії. Тобто держава може впливати на приватизовані НПЗ переважно непрямими методами. Водночас, навіть після приватизації російськими компаніями українських НПЗ, нові володарі нафтопереробних заводів, якими би впливовими вони не були, не здатні протистояти державній дискримінаційній політиці РФ щодо України.

Географія експортно-імпорتنих операцій з нафтопродуктами в Україні охоплює десятки країн і демонструє, здебільшого, пріоритети українських трейдерів, які визначаються недосконалістю державної політики та постійними змінами законодавчого поля в цій сфері.

Україна імпортує нафтопродукти з понад двадцяти країн світу. Значне зменшення поставок нафтопродуктів у 1999р. (імпортовано майже 1,75 млн. дизельного палива, що менше на 9% у порівнянні з 1998р., і 1,65 млн. т бензинів, що менше на 22% ніж у 1998р.) від традиційних постачальників — Росії, Білорусі та Литви — було компенсовано надходження нафтопродуктів з Латвії, Естонії, Румунії, Греції, Азербайджану [24, с. 7-8].

Вагоме зменшення надходжень з Росії є результатом загострення відносин із північним сусідом, підвищення нею тарифів на нафту та нафтопродукти і зростання цін на нафту на світовому ринку.

Досвід «аварійного» постачання нафтопродуктів з Азербайджану та Греції за підтримки азербайджанського президента та грецького мультимільйонера В.Вардіояніса для потреб українського агропромислового комплексу на протязі двох останніх років виявив їх неефективність.

Так, наприклад, у червні 2000р. ціна азербайджанського мазуту перевищувала його ціну на українському ринку майже на 15%, що спричинило прийняття ВРУ пільгового режиму ввезення нафтопродуктів в Україну, внаслідок чого виникли проблеми з його реалізацією. Український оператор поставок «Укрнафтопродукт» внаслідок проблем з реалізацією палива постійно зривав його проплату.

Збитки цього підприємства внаслідок курсової різниці, яка виникла, в основному, із-за накопичення боргів при продажу дизельного палива з Греції, у першому півріччі склали біля млн.

Державна політика, яка базується тільки на встановленні особистих відносин між керівниками країн або урядів, і немає економічного підґрунтя, є неефективною. Це обумовлено, в основному, невідповідністю серйозних політичних поступок незначним економічним здобуткам і недовговічністю такої політики.

Минулого року найбільш показовим аспектом зовнішньоекономічної діяльності українських компаній, що займаються експортом нафтопродуктів, було його різке збільшення (в кілька десятків країн — від Багам та Віргінських островів до Бельгії та Ірландії). Експорт бензину минулого року перевищив 2 млн. т (у 1998р. експорт бензинів склав: прямі поставки — біля 200 т, з давальницької сировини — майже 10 тис. т), а мазуту — 2,3 млн. т (у 1998р. 1,1 млн. т). Основними країнами-імпортерами нафтопродуктів з України були Ірландія, Бельгія, Греція, Румунія, Велика Британія та деякі інші.

Зрозуміло, що реально ніхто не здійснював поставки нафтопродуктів на Багами. Кардинальне збільшення експорту нафтопродуктів минулого року і не було підтримкою вітчизняного виробника тому, що воно лише сприяло роботі оффшорних компаній і засвідчило низьку привабливість вітчизняного ринку для українських нафтопереробних підприємств [29, с. 300].

У 2000р. створено більш-менш рівні умови для нафтотрейдерів (насамперед, після прийняття закону щодо заборони «перевізницької» діяльності компаній з іноземними інвестиціями, які мали пільги по оподаткуванню). І надалі державне втручання у роботу ринку нафтопродуктів має бути більш виваженим.

За часи СРСР Україна була значним експортером електроенергії, але сьогодні ринки колишньої РЕВ втрачено. Експорт електроенергії до країн Центральної Європи сьогодні здійснюється при застосуванні недосконалих технічних схем, що мають низьку потужність, якість та надійність. Так за вісім

місяців 2000р. ДП «Укрінтеренерго» експортувало лише 1,65 млрд. кВт годин електроенергії на суму млн.

Кардинальне збільшення експорту електроенергії з України можливе лише за умови об'єднання з європейською енергосистемою (UPE/CENTREL). Це потребує як модернізації української енергосистеми (створення технічних можливостей для експорту та резервних потужностей, стабілізації роботи енергосистеми тощо), так і певної зовнішньоекономічної роботи в умовах жорсткої конкуренції та безперечного дотримання усіх вимог до учасників євроенергосистеми.

Важливим питанням для України є постачання ядерного палива, зберігання та переробка відпрацьованого палива, яке на 100% здійснюється Росією. Підписання міжурядових угод між Україною та США стосовно мирного використання ядерної енергії та кваліфікації ядерного палива для українських АЕС дозволяє після реалізації спільного проекту з американською компанією Westinghouse використовувати ядерне паливо інших країн.

Цей проект разом з фінансуванням розробки ТЕО модернізації системи тепlopостачання м.Харкова (Агентство розвитку та торгівлі США та деякі інші інвестори мають намір виділити 5 тис.) в рамках спільної україно-американської програми «Харківська ініціатива», попри їх важливість для України, не є достатньою компенсацією за відмову від «Бушерського проекту», навіть на думку американських експертів [21, с. 60-61].

Попри великі, за світовими мірками, вугільні ресурси, Україна не може отримати від розробки цього виду енергоносіїв позитивного економічного ефекту через важкі гірничо-геологічні умови. Стабільна робота та розвиток вугільної промисловості можливі лише за умови постійного надання державної підтримки. В свою чергу, енергетичний баланс України потребує імпортування вугілля з Росії та Польщі.

Поглиблення кризового стану у вугільній промисловості, що супроводжувалося падінням обсягів вуглевидобутку та зниженням якості вугілля, призвело до різкої зміни у торговельному балансі України на ринку

вугільної продукції.

Незважаючи на нерентабельність вугільної галузі, національні інтереси України диктують необхідність збереження галузі в складі економіки, здатної збільшити видобуток вугільної продукції при одночасному закритті особливо збиткових шахт та розрізів. Таким чином, забезпечення України вугіллям ґрунтується на максимальному задоволенні потреби держави за рахунок видобутку власної вугільної продукції через економічно обґрунтоване збільшення обсягів власного видобутку при збереженні мінімально можливого рівня імпорту вугілля.

Співробітництво зі США, які надають Україні найбільшу пряму та опосередковану (через організації розвитку) фінансову підтримку, є стратегічним пріоритетом у зовнішньоекономічній діяльності. Подальші реформи в економіці та енергетиці мають стати рушійною силою для поновлення та розширення фінансування українських енергопроектів з боку США, МВФ, СБ, ЕБРР та інших організацій розвитку.

Певні зрушення вже є. У першій декаді жовтня цього року Україна та ЄБРР підписали кредитну угоду щодо надання останній позики на закупівлю палива для чотирьох українських енергогенеруючих компаній на багато мільйонів. Світовий банк найближчим часом має виділити Україні чергові два транші на суму млн. для реструктуризації вугільної галузі.

Подальше співробітництво України з міжнародними донорськими організаціями, які понад 8 років розробляють та підтримують українські реформи, потребує суттєвої перебудови. Практика співробітництва показує, що досвіду бракує не тільки українським фахівцям, а й працівникам організацій-донорів. Значна кількість запропонованих реформ не має чітких механізмів їх реалізації. В умовах відсутності детальних планів реалізації проектів, браку тривалих та багатосторонніх консультацій щодо рішень, які приймаються, впровадження реформ гальмується. Відсутність публічних обговорень трансформаційних процесів підриває у населення України віру в приватний бізнес та реформи, взагалі.

Розвиток багатостороннього та двостороннього співробітництва в енергетичній сфері з країнами ЄС і створення передумов в енергетичній та екологічній сфері для набуття Україною повноправного членства в ЄС є також важливим напрямом діяльності.

Велика кількість енергетичних проектів в Україні виконується за підтримки ЄС по програмах «INOGATE», «ТРАСЕКА» та «TACIS». Наприклад, по програмах «TACIS» тільки на підвищення безпеки українських АЕС було виділено понад EUR110 млн. Підприємствами по цих проектах в Україні виступають провідні міжнародні компанії.

Інтеграція України в світову економіку та європейський вибір України, підтриманий з боку світової спільноти, має підкріплюватися поступовим досягненням європейських стандартів рівня життя, в т.ч. енергоефективності, енергоозброєності, і поступовим виконанням вимог ЄС до країн-претендентів у сфері ПЕК та суміжних екологічних питаннях. Приведення законодавства України в сфері енергетики до стандартів ЄС передбачає зменшення впливу держави в цьому секторі економіки, лібералізацію ринків енергоносіїв, залучення іноземного капіталу до ПЕК за рахунок створення прийняттого інвестиційного клімату, приватизацію більшості підприємств ПЕК, створення стратегічних запасів нафти (нафтопродуктів) тощо.

Подальший розвиток взаємовигідних відносин Туреччини та України в енергетичній сфері має добрі перспективи. Сьогодні існує декілька спільних проектів щодо експорту української електроенергії та енергетичного обладнання, будівництва енергооб'єктів та надання інжинірингових послуг.

Розвиток економічної кооперації й співробітництва з такими країнами, як Лівія, Іран та Ірак, відповідає національним інтересам України і має розглядатися як перехідний етап розбудови Української держави або скоріше стадії економічного (енергетичного) виживання. Ці країни володіють величезними запасами нафти, а більша частина обладнання їх нафтогазових комплексів зношена та потребує заміни або термінового ремонту.

3.2. Перспективи співпраці України та ЄС в газовій сфері

Протягом 2014 року Україна головує у Енергетичному Співтоваристві, повноправного членства в якому наша держава набула з 1 лютого 2011 р.

У контексті членства в цій організації ведеться широкомасштабна робота у питанні приведення вітчизняної нормативно-правової бази у відповідність з вимогами законодавства ЄС.

Порядок імплементації Україною зобов'язань в рамках членства в Енергетичному Співтоваристві, в т.ч. шляхом внесення необхідних змін до законодавства України, визначено у Розпорядженні Кабінету Міністрів України №733-р від 03.08.2011 р. щодо Плану заходів про виконання Україною зобов'язань в рамках Договору про Енергетичне Співтовариство [7].

У березні 2015 р. КМУ затверджено узгоджений зі Світовим банком та Секретаріатом Енергетичного Співтовариства План реформування газового сектору, яким передбачено проведення реструктуризації НАК «Нафтогаз України».

Через необхідність здійснення великого обсягу робіт для підготовки та адаптації законів та підзаконних актів Україна потребує технічної та фінансової допомоги. У цьому зв'язку ЄС надає підтримку Україні, зокрема в рамках додаткового проекту технічної допомоги, доданого до Програми бюджетної підтримки в рамках реформування енергетичного сектору України, започаткованої у березні 2010 року.

Продовжується підготовка щодо інтеграції Об'єднаної енергетичної системи України з мережею ENTSO-E (Європейська мережа системних операторів з передачі електроенергії). Така синхронізація дозволить українським компаніям-виробникам електроенергії безперешкодно експортувати електроенергію до країн Центральної та Південно-Східної Європи в режимі реального часу, працюючи в єдиному технічному та регуляторному режимі передачі електроенергії на основі стандартів ЄС. Українською стороною ведеться робота з реалізації проекту [52].

Розвиток української економіки пов'язаний із зростанням енергоспоживання. Окрім того економіка України характеризується низьким рівнем енергоефективності (перебуває на одному із останніх місць в світі). У поєднанні зі значною залежністю від імпортних енергоносіїв породжуються значні проблеми енергопостачання економіки.

Враховуючи, що основна частина енергоресурсів (гази, нафти) імпортується Україною із Росії, на сьогодні надзвичайно вороже налаштованої країни, дані проблеми набувають просто катастрофічного значення.

Росія відмінила раніше надані Україні знижки на газ. І вартість тисячі кубометрів цього енергоресурсу для держави сягнула 485 доларів США.

Слід зазначити, що це найбільша ціна серед всіх споживачів російського «Газпрому». Одним із перспективних шляхів вирішення існуючих проблем енергопостачання є налагодження тіснішої співпраці з Європейським Союзом.

Перші кроки налагодження співпраці були здійснені у грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів (головуючої в ЄС), у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України [23, с. 9-10].

Щодо правової основи відносин між Україною та ЄС, то нею виступає Угода про партнерство та співробітництво (від 16 червня 1994 р., а набула чинності 1 березня 1998 р.). Саме вона започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань.

При чому, серед семи пріоритетів співпраці між Україною та ЄС саме енергетика посідає чільне місце (поряд із торгівлею та інвестиціями, юстицією та внутрішніми справами, наближенням законодавства України до законодавства Євросоюзу, охороною навколишнього середовища, транспортною сферою, транскордонним співробітництвом, співпрацею у сфері науки, технологій та космосу).

Тобто, співробітництво в енергетичній галузі є однією з ключових сфер у відносинах між Україною та ЄС в рамках Східного партнерства.

1 грудня 2005 року підписано Меморандум про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Україною та ЄС, який визначає, як

сторони планують організувати спільну роботу зі зближення своїх енергетичних ринків.

Виконання даного Меморандуму також розглядається як одна із найважливіших складових економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Позитивним кроком євроінтеграції є оновлення Енергетичної стратегії України до 2030 року, яку було затверджено в 2006 році (прийняття регуляторних засад, які будуть враховувати положення національного законодавства, зобов'язання в рамках міжнародних договорів, включаючи зобов'язання щодо відповідності нормам законодавства Європейського Союзу в енергетичній сфері).

Однак вадливо щоб Україна виконувала прийняті рішення, зокрема це стосується внутрішніх процедур щодо схвалення та імплементації правил третього пакету стосовно внутрішнього енергетичного ринку ЄС.

Позитивним зрушенням щодо газового сектору є затвердження НКРЕ 16 (із 18) нормативних актів, що передбачені Законом України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 № 329-VIII [4].

Паралельно для виконання вимог Директиви ЄС 2003/55/ЕС щодо забезпечення незалежності оператора газотранспортної системи «Укртрансгазу» стосовно його юридичної і організаційної структури, процесів прийняття рішень та бухгалтерської звітності Верховна Рада України внесла зміни до Законів України «Про управління об'єктами державної власності» [5], та «Про трубопровідний транспорт» [6].

Дані зміни дозволили Кабінету міністрів України здійснити подальшу реорганізацію дочірніх підприємств НАК «Нафтогаз України». Важливим пріоритетом для України повинно залишатися подальше модернізування газотранспортної системи.

Це також виступає ключовим моментом для ЄС та інших міжнародних фінансових організацій щодо подальшої співпраці з нашою країною. Що стосується сьогоденних проблем, то надзвичайно важливими кроками вирішення проблем постачання енергетичних ресурсів до України, зокрема газу

є зміна напрямку імпорту.

Позитивним вирішенням імпорту газу є розпочатий реверс газу на територію нашої країни німецькою компанією RWE Supply & Trading (другий за величиною постачальник електроенергії в Німеччині).

Паливо постачається через Польщу згідно із п'ятирічним договором, що був завчасно підписаний в травні 2012 року. У 2013 році компанія вже поставила 1 млрд. кубометрів газу. Передбачається поставка в Україну до 10 млрд. кубометрів блакитного палива щорічно. Іншим напрямком реверсного постачання газу до України є Словаччина.

Реверсні поставки планується розпочати вже з вересня 2014 року (щодо цього 28 квітня 2014 року між «Укртрансгазом» та Eustream (Словаччина) підписано меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації реверсу газу до України). При чому розглядається два варіанти поставок. Перший передбачає реверсні поставки на рівні 22 млн. кубометрів протягом доби.

Другий варіант («великий реверс») – це 30 млрд куб. м в рік (однак проблема полягає у юридичній стороні та необхідності консультування словацької сторони із російським «Газпромом», що для України не може, на превеликий жаль, передбачати чогось позитивного).

Не дивлячись на позитивні зрушення щодо постачання енергетичних ресурсів, зокрема газу, на порядку денному для української економіки повинно залишатися зниження енергоемності, оскільки щороку енергетичні ресурси зростають в ціні, а економіка є настільки енергозалежною, що не в змозі конкурувати з іншими.

Паралельно, слід також наголосити на необхідності якомога швидше зменшувати шкідливі викидів в атмосферу, зокрема й завдяки впровадженню інноваційних технологій очищення відпрацьованих газів.

У поєднанні з реформуванням енергетичної галузі України відповідно до європейських стандартів дані рішення сприятимуть розвитку енергетичної галузі економіки.

Енергетична співпраця України та Європейського Союзу перебуває на

піку розвитку, і ЄС повністю підтримує позицію Уряду щодо реформи газового ринку, ринку електроенергії, запровадження прозорості й незалежності в роботі регуляторів. Про це йшлося під час зустрічі Прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана з генеральним директором Генерального Директорату з питань енергетики Європейської Комісії Домініком Рісторі.

ЄС сьогодні обговорює низку директив з енергетичних питань, передусім в контексті виконання рішень Арбітражної палати Стокгольма, використання альтернативних маршрутів поставки газу в Україну, а також збереження транзиту газу через територію України.

3.3. Потенціальні напрямки українсько–іранської співпраці

Із здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних відносин. В умовах розбудови і утвердження як України, так й Ісламської Республіки Іран виникає необхідність об'єктивно дослідити складний процес налагодження та розвитку українсько-іранських двосторонніх відносин.

Ісламська Республіка Іран є одним із найбільших економічних партнерів України у регіоні Близького Сходу, країною, в співробітництві з якою наша держава має значний економічний інтерес.

Договірно-правова база українсько-іранських двосторонніх відносин забезпечує юридичне підґрунтя для взаємовигідного співробітництва між двома країнами у політичній, торговельно-економічній і гуманітарній сферах.

Основоположним документом двосторонніх відносин між Україною та Іраном є Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, підписана президентами двох держав у Тегерані 26 квітня 1992 р [1].

В цьому документі відзначається, що обидві країни розвиватимуть свої відносини як дружні держави і рівні партнери. Велике значення надається

переговорам і відносинам на найвищому державному рівні, зустрічам керівників зовнішньополітичних відомств, консультаціям і переговорам сторін із міжнародних та двосторонніх питань, що становлять взаємний інтерес, І Збірник наукових праць 203 у тому числі в рамках ООН, інших міжнародних і регіональних організацій та форумів на різних рівнях.

Активна співпраця між Україною та Іраном відбувається в рамках міжнародних світових і регіональних організацій. Необхідно відзначити близькість позицій двох держав із більшості актуальних проблем міжнародного життя. Іран підтримав кандидатуру Міністра закордонних справ України на пост Головуючого 52-ї сесії ГА ООН, а також кандидатуру України на виборах до складу непостійних членів РБ ООН на період 2000–2001 рр. На регулярній основі проводяться зустрічі між представниками двох держав у рамках роботи ГА ООН.

Іран надає сприяння Україні у встановленні плідних контактів і налагодженні співробітництва з низкою впливових регіональних організацій – Організації Економічного Співробітництва й Організації Ісламської Конференції.

Вагомий внесок у розвиток двосторонніх відносин у політичній сфері зробили візити до Ірану прем'єр-міністра України, голови Верховної Ради у лютому 2001 р. та візит міністра закордонних справ України у грудні 2001 р.; в Україну – президента Ісламської Республіки Іран Саеда Мохаммада Хатамі у жовтні 2002 р., міністра закордонних справ ІРІ у січні 2001 р., а також третє спільне засідання Міжурядової україно-іранської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва за участю першого віце-прем'єр-міністра України О. В. Дубини (травень 2002 р.), та політичні консультації зовнішньополітичних відомств двох держав, які відбулись у Києві. У ході цих заходів сторони підтвердили політичне завдання розвивати відносини, в тому числі на високому та найвищому рівнях [53].

З метою реалізації досягнутих домовленостей Україна й Іран активно працюють у напрямку вдосконалення схем двосторонніх стосунків. Серед

іншого використовується така форма співпраці як регіональне співробітництво, започатковане, як зазначалось, у грудні 1999 р. укладенням відповідної Угоди між провінцією Ісфаган та Харківською областю. У цьому контексті, економічна складова відіграє все важливішу роль в архітектурі україноіранських взаємин. Сторони зацікавлені розвивати співробітництво між законодавчими органами. В рамках активізації міжпарламентських зв'язків у лютому 2001 р. в Ірані перебував із візитом голова ВР України на чолі делегації українських парламентарів, а в жовтні 2003 р.

Україну відвідав голова Меджлісу Ісламської Ради Ісламської Республіки Іран. Незважаючи на те, що дипломатичні зв'язки між Україною та Ісламською Республікою Іран було встановлено ще в 1991 р. (25 грудня), перше десятиліття відносин відзначилося достатньо статичним розвитком. Виключенням є створення Міжурядової українськоіранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва (МСК) у 1996 р., і підписання контракту щодо спільного виробництва пасажирських літаків АН-140 у 1997 р. Водночас потенціал двостороннього співробітництва між країнами суттєво ускладнювався тиском на Україну з боку США. Відмова нашої держави від участі у 204 Україна–Європа–Світ Бушерському контракті, яка відбулася після візиту до Києва американського держсекретаря М. Олбрайт у березні 1998 р., призвела до втрати державою мільйонних контрактів [14, с. 207].

Розвиток українсько-іранських відносин в енергетичній галузі координується Міжурядовою українсько-іранською комісією з економічного та торговельного співробітництва, яка довела свою спроможність виступати в ролі головного координатора двостороннього співробітництва в економічній сфері. Характерним прикладом позитивного надбання у двосторонніх відносинах України й Ірану стало виконання плану заходів згаданої Міжурядової комісії впродовж 2004–2007 рр. Особливе значення Ірану для України в енергетичній сфері полягає у наступному. По-перше, за висновками західних експертів, в Ірані зосереджено майже 20 % світових покладів енергоносіїв – це 150 млрд барелей нафти та 130 трильйонів газу. Ці дані засвідчують, що Іран здатний

відіграти дедалі більш зростаючу роль у забезпеченні енергетичних потреб ЄС. За вказаними даними Міністерства нафти Ірану, половина покладів вуглеводнів Ірану розташована на материкових і стільки ж на шельфових родовищах Перської затоки. Найбільш багаті родовища нафти та газу були виявлені на півдні Ірану. По-друге, у питанні транзиту енергоносіїв із Середнього Сходу найбільш амбітним є проект транзиту іранського газу до Європи територією України.

Даний проект було визначено пріоритетним ще в постанові ВР України «Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» від 25 жовтня 1991 р. У документі йшлося про підтримку пропозиції Вірменії про будівництво разом з іншими колишніми республіками СРСР трансконтинентального газопроводу «Іран–Європа» через територію України.

У середині 90-х рр. з ініціативи української сторони розпочалися активні переговори щодо будівництва такого газопроводу з Ірану до Західної Європи. При цьому слід нагадати, що у липні 2005 р. українська компанія «Нафтогаз України» вже пропонувала уряду Ірану розглянути варіант прокладання газопроводу за маршрутом «Іран–Вірменія– Грузія–Чорне МОРЕ–Україна–Європа» [17, с. 27-28].

По-третє, постачання іранських енергоносіїв Збірник наукових праць 205 визначено в «Енергетичній стратегії України на період до 2030 р.» як перспективні джерела імпорту природного газу.

Сьогодні Україна й Іран співпрацюють у низці проектів. Насамперед, це партнерство в галузі виробництва пасажирських літаків для місцевих авіаліній АН-140 (Iran-140) за українською ліцензією. Ісламська Республіка Іран випускає 30 % вузлів, інші 70 % поступають у готовому вигляді з України. Контракт підписаний в 1997 р., складання першого АН-140 завершилося у жовтні 2000 р., а в лютому 2001 р. почалися його випробування. Можливим є застосування літака у військово-транспортній авіації. Модифікація Iran-140МП призначається для морського патрулювання, Iran-140Т є тактичним транспортним варіантом.

Також розвивається співпраця у галузі виробництва авіаційних двигунів компанією «Мотор-Січ» і Компанією авіаційної промисловості Ірану; існує угода між Ісфаханським металургійним комбінатом, об'єднанням «Гаєм-ор-Реза» і компанією «Азовімпекс» про поставки коксівного устаткування до Ірану; продовжується співпраця у галузі виготовлення та ремонту в Ірані газових компресорів, нафтової і газової промисловості, нафтохімії. З 2001 до 2006 рр. товарообіг між двома країнами збільшився майже втричі (з 165 до майже 595 млн дол. США) [77].

Перспективним для нашої держави вважається співробітництво з Іраном у галузі енергетики, зокрема, залучення України до міжнародного газового проекту, який передбачає транспортування іранського, азербайджанського і туркменського газу до Європи. Велику зацікавленість у цьому проекті мають обидві сторони, однак можливість його втілення в життя загрожує як існування конкурентних міжнародних проектів, так і непроста міжнародна ситуація, яка склалася навколо іранської ядерної програми.

Реалізація планів економічного співробітництва з Іраном характеризується відсутністю принципових протиріч, які б заважали розбудові двосторонніх торговельно-економічних відносин між нашими державами, але існує низка проблем, які певним чином впливають на розвиток відносин у сфері двостороннього економічного співробітництва.

Вкрай складна зовнішньополітична та зовнішньоекономічна ситуація, що склалася навколо Ірану у зв'язку з його «ядерною програмою». Загроза посилення з боку РБ ООН економічних санкцій значною мірою знизили економічну стабільність та інвестиційну привабливість Ірану. З огляду на дану проблему, можна стверджувати, що у найближчому майбутньому спостерігатиметься активізація зусиль керівництва Ірану в напрямі диверсифікації джерел надходження інвестицій в економіку країни з метою мінімізації наслідків економічних санкцій проти Ірану.

Переговори з вищезазначеної проблематики були перервані в 2009 р., коли рада керівників МАГАТЕ засудила Іран за будівництво другого заводу по

збагаченню урану і закликала Тегеран підтвердити, що «не ухвалювалися рішення про будівництво інших ядерних об'єктів, які не заявлені агентству».

Протягом 2010-2012 рр. в Перській затоці відбулися випробування низки ракет великої дальності в рамках 10-денних навчань військово-морських сил Ірану. Зона маневрів становить близько двох тисяч квадратних кілометрів в міжнародних водах Індійського океану – від Ормузької протоки до Оманської затоки.

Пуски ракет є завершальною частиною військово-морських навчань підготовки військово-морського флоту Ірану стосовно можливого протистояння з противником під час бойових дій.

Навчання проходять на тлі нового витка напруженості навколо ядерної програми Ірану. Загострення ситуації відбулося після заяв іранської влади у 2010-2011 рр про можливе перекриття Ормузької протоки – найважливішого морського шляху для експорту нафти і газу з Перської затоки, якщо Захід введе нові, жорсткіші санкції відносно Тегерана через його ядерну програму (Ормузька протока сполучає Персидську затоку, де знаходяться багаті нафтою країни – Бахрейн, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія та ОАЕ, з Індійським океаном. Близько 40% всієї нафти, що транспортується в світі проходить через Ормузьку протоку). Вашингтон заявив, що протока є життєво важливою для забезпечення не тільки країн регіону, але і самого Ірану, і пообіцяв дати відповідь на «недружні дії» [19, с. 9-10].

21 листопада 2011 р. Великобританія вирішила ввести додаткові санкції у зв'язку з ядерною програмою Ірану. Міністр фінансів Сполученого Королівства Джордж Осборн оголосив про припинення всіх справ з іранськими банками. Це викликало хвилю протестів і невдоволення в Ісламській Республіці. Демонстрації переросли в погроми. 29 листопада 2011 р. іранські студенти напали на посольство Великобританії. Вони захопили і кілька годин утримували будинок британської місії в Тегерані і спалили прапор Сполученого Королівства. Світові лідери негайно вимагали від Ірану покарати винних, однак іранська влада звільнила учасників заворушень.

При цьому Тегеран приніс Лондону офіційні вибачення за напад на посольство. Британський прем'єр Девід Кемерон назвав акцію іранських студентів «обурливою і безвідповідальною» і погрожував «серйозними наслідками». Великобританія відкликала своє посольство з Тегерана і зажадала від всіх іранських дипломатів покинути Сполучене Королівство протягом 48 годин. Потім своїх представників в Ірані відкликали Німеччина, Франція, Нідерланди і Італія. [76]

1 грудня 2011 р. Міністри закордонних справ країн Євросоюзу за підсумками засідання в Брюсселі домовилися посилити санкції відносно Ірану і Сирії, істотно розширивши «чорні списки». В нові списки по Ірану у зв'язку з суперечливою ядерною програмою країни потрапили ще 180 різних компаній і установ. Згодом лідери 27 країн ЄС досягли угоди про введення в січні 2012 р. нових санкцій проти Ірану. Пізніше свій варіант санкцій проти Ірану розробив Конгрес США.

Після чергового раунду переговорів між «шісткою» міжнародних посередників у форматі 5+1 (п'ять постійних членів РБ ООН і Німеччина) й Іраном 5-6 квітня 2013 р. в Алматі. Голова парламентської комісії з національної безпеки і закордонних справ іранського парламенту Алаеддін Боруджерді зробив заяву, що Іран може вийти з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), якщо західні країни не визнають його право на мирний атом «Для Ірану неприйнятно дотримуватися положень ДНЯЗ і правила МАГАТЕ, у той час як США та Захід ігнорують Договір, зокрема його статтю V про скорочення ядерної зброї і статтю IV – про невід'ємне право кожної держави на використання цивільної атомної технології», – сказав парламентарій «Тому Ірану немає жодного сенсу залишатися учасником ДНЯЗ, і парламент може розглянути це питання», – сказав він, підкресливши, що «всі варіанти залишаються на столі парламентаріїв».

Таким чином, за підсумками чергових зустрічей протягом 2013 року сторонам не вдалося вийти на взаєморозуміння щодо шляхів врегулювання іранської ядерної проблеми, а також строки та місце проведення чергового

раунду через низку причин:

1) Вже 35 років іранська ядерна програма закладена серед пріоритетів зовнішньої політики Ірану і для того щоб вирішити цю проблему треба світовій спільноті переглянути іранську зовнішню політику на що Іран ніколи не погодиться у зв'язку з іранським мінталитетом щодо сприйняття загрози нових викликів стосовно своїх традицій;

2) Іран ратифікував ДНЯЗ у 1970 році, а в грудні 2003 року підписав Додатковий протокол до угоди про гарантії з МАГАТЕ, але досі не ратифікував його;

3) Іран як і раніше відмовляється припинити роботи по збагаченню урану, наполягаючи, що його ядерна програма носить мирний характер. 31 грудня 2011 р. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) оприлюднило доповідь, в якій вперше стверджується, що дії Ірану можуть бути спрямовані на отримання ядерної зброї – чого побоюється Захід [13, с. 80-81].

Нині загроза нанесення США ударів по ядерних об'єктах Ірану істотно знижена, й американські військові продовжують скорочувати угруповання в регіоні Перської затоки. За висновками експертів, сьогодні Пентагон не має у своєму розпорядженні в цьому регіоні необхідного складу сил і засобів щодо проведення повітряної операції по знищенню іранських ядерних об'єктів. Не виключено, що метою затримки введення нових санкцій є намагання надати президенту США ще один «козир» у переговорах з Іраном. Європейці мають намір чекати до того моменту, коли Б. Обама сформулює свою доктрину відносно Ірану (до кінця 2014 р.), в яку можуть бути включені прямі переговори американців з керівництвом цієї країни [78]

Негативне ставлення керівництва Ірану щодо підтримки офіційним Києвом міжнародних санкцій щодо Ірану. Так, наприклад, Україна приєдналась до виконання пункту 19 резолюції 1737 (2006 р.), пункту 8 резолюції 1747 (2007 р.) та пункту 13 резолюції 1803 (2008 р.) Ради безпеки по Ісламській Республіці Іран (резолюція 1803 підтверджує раніше ухвалені санкції щодо транзитних та торговельних операцій з Іраном і закликає Тегеран виконувати свої обов'язки

щодо нерозповсюдження ядерної програми) та пунктів 1-24 Резолюції 1929 (9-th of June 2010) Мандат Групи був оновлений Резолюції 2049 (2012). Вказані дії України розцінюються іранською стороною як такі, що суперечать духу та принципам взаємовигідного співробітництва між нашими країнами.

Низька інтенсивність політичних відносин між Україною та Іраном, яка останнім часом пояснюється, з одного боку, вичікувальною позицією іранських владних структур з огляду на складну соціально-політичну ситуацію в Україні, а з іншого – в Україні також очікують на покращення міжнародного становища навколо Ірану, перш за все, шляхом нормалізації відносин з провідними країнами Заходу. При цьому Україна виступає за мирні шляхи вирішення «іранської проблеми». Отже подальший розвиток українсько-іранського співробітництва до певної міри стримується через наявність у нашої держави низки міжнародних зобов'язань.

На українсько-іранські відносини досі впливає відмова України від «Бушерського контракту» під тиском США. Наша держава відмовилась від участі харківського «Турбоатому» в ірано-російському договорі щодо постачання до Ірану устаткування до атомної електростанції в м. Бушер (Іран), у результаті терміни здачі в експлуатацію АЕС «Бушер» відкладалися кілька разів [20, с. 73-74].

22 вересня 2009 р., за повідомленням інформгентство «ІРНА», віцепрезидент Ірану, голова Організації по атомній енергії А. А. Салех заявив, що АЕС «Бушер» готова на 96 % (майже все обладнання станції встановлене) і незабаром почнеться тестування цієї станції (до кінця 2009 р.). Нині АЕС «Бушер» виводиться на рівень потужності 100% і вже видає електрики в енергомережу країни.

Серед найбільш вагомих проблем співробітництва України з Іраном в енергетичній галузі відзначимо:

В умовах світової фінансово-економічної кризи, збільшується ризик витіснення значної частки української продукції (хімічної, металургійної, машинобудівної) та знижується конкурентоспроможність України на

перспективному іранському ринку.

Найбільш перспективними напрямками співробітництва між Україною та Іраном в економічній сфері є енергетика, нафтопереробка, нафтохімія, металургія, гірничо-промисловість, літакобудування, транспорт, машинобудування, сільське господарство, підготовка кадрів.

Започатковано українсько-іранське співробітництво в інших високотехнологічних сферах: суднобудуванні, важкому машинобудуванні, гірничовидобувній промисловості, будівництві, хімічній промисловості тощо.

Подальший розвиток українсько-іранських відносин у галузі торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва відбуватиметься як шляхом реалізації підписаних раніше на міждержавному рівні спільних проєктів, у чому більшою мірою зацікавлена іранська сторона, так і в напрямку співробітництва на рівні приватних структур.

Прогнозується поступове зміщення акцентів від звичайного імпорту продукції українського виробництва до її імпорту за умов трансферу технологій, створення спільних виробництв на території Ірану.

У науково-технічному співробітництві України та Ірану залишаються наступні перспективні напрями.

У галузі літакобудування:

- співробітництво в рамках спільного українсько-іранського проєкту щодо виробництва в Ірані літака Ан-140 (ІрАн-140); нарощують експортний обсяг авіаційної продукції до Ірану українські авіаційні підприємства – АНТК ім. Антонова (м. Київ), ОАО «Мотор Січ» (м. Запоріжжя) та Харківське державне авіаційне виробниче підприємство (ХДАВП, м. Харків);

- започатковано переговорний процес щодо виробництва в Ірані нового сімейства українських літаків Ан-148;

- передача технології, ноу-хау та інжинірінга (передбачено на правах ліцензійного договору «Контракт про спільне виробництво проєктування передачі технології та виготовлення літака АН-140. № 141/3/10.11-140-74-1 від 3 грудня 1995 р.», є обов'язковою частиною контракту) виробництва авіаційних

двигунів і технології організації їх сервісного обслуговування;

У червні 2009 р. Україна і Росія уклали з Іраном тристоронній Меморандум про постачання 50 лайнерів Ан-148. Нині ведуться переговори про збільшення постачань лайнера Ан-148 Ірану до 80 штук. Очікується, що контракт на постачання літаків буде підписаний до кінця 2009 р. За попередньою угодою частина Ан-148 буде поставлена до Ірану в зібраному стані, останні – у вигляді машинокомплектів, з яких літаки збиратимуться на іранському підприємстві «ХЕСА».

У транспортній сфері:

- проектування залізничних магістралей, ремонт локомотивів тощо;
- електрифікація залізниць;
- надання технічних та інженерних послуг для проектування та виконання проектів доріг і залізниць;
- підготовка іранських фахівців у галузі залізничного транспорту;
- сприяння функціонуванню транзитного коридору «Північ-Південь» з метою активізації двостороннього економічного співробітництва.

У галузі промисловості:

- співпраця в галузі видобування корисних копалин;
- передача технологій для модернізації об'єктів металургійної та гірничовидобувної промисловості;
- співробітництво у сфері виробництва феросплавів.

Договірно-правова база українсько-іранських відносин у цілому забезпечує юридичне підґрунтя для розвитку співробітництва між Україною та Іраном у торговельно-економічній сфері. На сьогодні між двома країнами укладено та діють 18 документів, що регулюють торговельно-економічні відносини між двома країнами.

Основоположними документами двосторонніх відносин є Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран (26 квітня 1992 р.) та Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне

співробітництво на 2003-2007 рр. (15 жовтня 2002 р.).

Розвиток українсько-іранських відносин у торговельній та економічній галузях координується Міжурядовою українсько-іранською комісією з економічного та торговельного співробітництва (СМК). Міжурядова комісія виконала власний план заходів протягом 2004-2007 рр. Однак її діяльність протягом останніх трьох років фактично згорнута, а останнє (четверте) спільне засідання відбулось 26-27 травня 2004 р. у м. Києві.

Спільна українсько-іранська міжурядова комісія з економічного та торговельного співробітництва створена 22 травня 2003 р. на основі Статті 5 Декларації про принципи дружнього співробітництва між Україною та Іраном. Сторони домовились проводити засідання Комісії один раз на рік, по чергово в Україні та Ірані. Комісія готує пропозиції й виробляє рекомендації для урядів обох держав щодо реалізації програм і проектів економічного і науково-технічного співробітництва в галузях, що становлять взаємну зацікавленість.

Основними позиціями експорту з України до Ірану протягом 2006-2009 рр. є металопродукція, сільгосппродукція, машини та механізми, продукція хімічної промисловості.

Україна за обсягами експорту до Ірану посідає одне з перших місць серед країн Європи, поступаючись лише Італії, Німеччині та Франції.

У 2008 р. Іран зайняв п'яте місце серед 24 країн Близького та Середнього Сходу щодо зовнішньоторговельного обігу України з країнами регіону.

У 2008 р. відбулося безпрецедентно різке зростання товарообігу й українського експорту, зокрема – зростання на 67 % порівняно з 2007 р. й на 70 % з 2006 р.

Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду, у першому півріччі 2009 р. зростання реального ВВП в Ірані (та інших країнах Перської затоки – Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт), високі темпи економічного зростання зберігатимуться (майже 6 %).

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки дослідження, можна зробити наступні висновки.

Підрозділ 1.1 було присвячено основам міжнародно-правового регулювання діяльності держав у сфері енергетики.

До числа міжнародно-правових актів, що стосуються енергетичної сфери, відносяться перш за все Європейська енергетична хартія 1991 г. (цю декларацію, крім європейських держав, підписали також США, Канада, Японія); Договір до Енергетичної хартії 1994 р .; Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності і відповідним екологічним аспектам 1994 р .; Гірська хартія держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав 1997 р .; Угода про співробітництво в галузі вивчення, розвідки і використання мінерально-сировинних ресурсів 1997 р .; Угода про транскордонне співробітництво в галузі вивчення, освоєння і охорони надр 2001 р. Та ін

Зміст Європейської енергетичної хартії і Договору до Енергетичної хартії є практичний інтерес в історікоправовом контексті узгодження між державами цих документів.

Міжнародно-правове поле регулювання енергетичного співробітництва охоплює велику кількість міжнародних договорів, що стосуються розвідки і розробки морських надр, транспортування (у тому числі трубопроводами) енергоносіїв, а також захисту при цьому довкілля, збереження культурної і природної спадщини.

Специфіка міжнародно-правового та національно-законодавчого регулювання відносин в енергетичній сфері полягає в тому, що тут право впливає на складну природно-соціальну систему.

У підрозділі 1.2. досліджувалося питання трансферу досвіду як інструмент аналізу та стабілізації політики. З отриманням статусу незалежної країни Україна отримала всю систему політичного, економічного, соціального устрою СРСР. Визначальний вплив на енергетичну політику нової країни здійснили два аспекти цього спадку.

Перший аспект – психологічний спадок, що полягав в існуванні патерналістського очікування населення, сподіванні що знайдеться інша людина яка має взяти відповідальність за вирішення виникаючих проблем суспільства. Цей психологічний спадок (патерналізм) створив готовність суспільства бути «керованими» елітою нової країни, насамперед тією її частиною хто продемонструє видимість вирішення проблем.

Іншим аспектом є колапс ідеологічної основи суспільства. Зникнення моральних орієнтирів та цінностей (що є «правильним», «законним» та «моральним») створило, «відсутність вимоги» утворення моделі енергетичних ринків базованої на дотриманні законодавства та прозорості їх функціонування.

У той же час виникаюча еліта нової країни (радянська номенклатура та виникаючий клас підприємців) усвідомила свої можливості у зміні правил гри на свою користь та трансформувала свою «здатність вирішувати справи» у право бути економічно багатими та політично впливовими.

Антимонopolне правове регулювання газової промисловості в Європейському Союзі, висвітлене в підрозділі 1.3, передбачає наступні висновки. Монополізація ринку крупних вертикально та/або «горизонтально» інтегрованих компаній великою мірою залежить від якості державного (у випадку ЄС, і наднаціонального) управління ринковими процесами, якості регуляторного та антимонopolного законодавства, а також – від наявності політичної волі в забезпеченні його дотримання.

Підрозділі 2.1 присвячено співпраці між Україною та ЄС в енергетичній сфері. Співробітництво Сторін з енергетичних питань спрямоване на:

1. Підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності і сталого розвитку енергетичного сектору, який є важливим для забезпечення економічного зростання, включаючи створення Механізму раннього попередження
2. Подальшу інтеграцію енергетичних ринків шляхом зближення моделей організації ринку та участі у регіональному енергетичному співробітництві.

3. Співробітництво у сфері регулювання, що стосується надання відповідних комунальних послуг, включаючи заходи з інформування і захисту споживачів про недобросовісні практики з продажу та забезпечення доступності енергії для споживачів, в тому числі для вразливих категорій громадян.

Співпраця повинна базуватися на всеохоплюючому партнерстві, побудованому на принципах взаємної вигоди, взаємодії, прозорості та прогнозованості, що сумісні із механізмами ринкової економіки та рядом договірних зобов'язань

У підрозділі 2.2. нами було виявлено, що відносини України з країнами Середземноморського регіону виступають одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, адже основними засадами зовнішньої політики є забезпечення інтеграції України в політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Стратегічне значення Східно–Середземноморського регіону полягає, в першу чергу, в питанні забезпечення торгівельно–економічних та енергетичних інтересів нашої держави. Враховуючи стратегічне значення даного простору для забезпечення торгово–економічних інтересів нашої держави в найближчі роки посилюватимуться тенденції щодо запровадження стратегічного партнерства у безпековій, економічній та енергетичній сферах.

Підрозділ 2.3 висвітлює особливості економічного співробітництва України та Саудівською Аравією. Важливим питанням подальших двосторонніх торговельно-економічних відносин є залучення українських технологій до Саудівської Аравії, поєднання можливостей України та КСА з метою реалізації спільних проектів на території двох держав, а також третіх країн. Товарообіг товарами між Україною та Королівством Саудівська Аравія у 2017 року склав 700,19 млн. дол. США. При цьому, на український експорт припало 517,24 млн. дол. США (87,2% від показників аналогічного періоду 2016 р.), імпорт – 182,95 млн. дол. США (131,2%). Позитивне для України сальдо становило 334,29 млн. дол. США.

Слід очікувати, що подібна структура товарообігу буде зберігатися в найближчій перспективі, передусім, у зв'язку із зацікавленістю саудівської сторони до імпорту з України сільськогосподарської продукції (ячменю та пшениці), а також виробів з чорного металу.

Перспективними сферами двосторонньої співпраці є енергетика (відновлювані джерела енергії та їх розвиток), будівництво (інфраструктурні проекти), транспорт (повітряний, морський, міський), водне господарство (ЖКГ), машинобудування.

Щодо питань, розглянутих а підрозділ 3.1. можна відзначити, що Зовнішньоекономічними пріоритетами в енергетичній сфері у відповідності до національних інтересів України можна вважати наступні напрями з точки зору географії співробітництва та важливості країн:

- вирішення проблемних питань з Росією, більшість з яких лежить у політичній площині, і подальший розвиток рівноправних та взаємовигідних відносин з РФ в усіх сегментах енергетики (постачання, транспорт енергоносіїв, електроенергії та обладнання);
- створення стійкого партнерства зі США, насамперед як країни-інвестора і постачальника сучасного енергетичного обладнання та технологій;
- інтеграція до ЄС із залученням капіталів та технологій європейських країн із поступовим виконанням вимог до країн-кандидатів в енергетиці та суміжних екологічних питаннях;
- підвищення ефективності роботи між урядом України та міжнародними організаціями-донорами щодо впровадження реформ та окремих проектів за рахунок багатосторонніх консультацій та публічності рішень, що приймаються;
- створення особливих відносин із Казахстаном, Туркменістаном, Азербайджаном та Грузією, насамперед в нафтогазовій сфері, маючи за мету створення євразійських транспортних коридорів;
- поглиблення економічного партнерства з Польщею, Республікою Білорусь та країнами Балтії як важливими постачальниками енергоносіїв в Україну;

- розвиток економічного співробітництва з Іраном, Іраком та Лівією в розрахунок на перспективу розробки їх нафтогазових родовищ;
- курс на лідерство у транзитному транспортуванні енергоносіїв за рахунок капіталізації свого вигідного географічного розташування;
- сприяння розвитку відносин із Туреччиною, Китаєм, Пакистаном, Індією, В'єтнамом та деякими іншими країнами як потенційно значними отримувачами українських технологій, обладнання та інжинірингових, будівельних послуг.

Найбільш важливими заходами щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності в енергетичній сфері є такі:

- сприяння розвитку експортного потенціалу, насамперед, за рахунок збільшення експорту електроенергії, послуг з транспортування енергоносіїв, машин, обладнання та інших високотехнологічних товарів для потреб ПЕК;
- економізація зовнішньої політики;
- підтримка міжнародного науково-технічного та правового співробітництва;
- реалізація міжнародних угод, в т.ч. договору до Європейської енергетичної хартії, Кіотської угоди, а також співробітництво з міжнародними енергетичними організаціями (в рамках Конференції по Енергетичній хартії, з Міжнародним енергетичним агентством тощо);
- підтримка транснаціональних проектів транзиту закордонних енергоносіїв через територію України та участі українських компаній у будівництві об'єктів ПЕК, розвідці та освоєнні родовищ нафти та газу за кордоном і освоєння українських родовищ вуглеводнів іноземними компаніями, насамперед, на основі угод про розподіл продукції.

На жаль, нестабільна економічна ситуація, неплатежі в економіці та ПЕК, високий рівень податкового тиску, постійна зміна законодавства в енергетичній сфері, значні борги держави, неадекватність цін та тарифів на енергоносії собівартості їх видобутку та виробництва, непрозорі правила гри на енергетичних ринках, повільна приватизація підприємств ПЕК відштовхують

інвесторів від України. Подальша невирішеність цих та інших питань, більшість з яких лежить поза ПЕК і є загальнодержавними, позбавить підприємства енергетики перспектив на майбутнє.

Вирішення майже всіх проблем у ПЕК залежить тільки від України. Від того зможе, чи ні, керівництво країни та українська політична еліта подолати ці проблеми, буде визначатися подальше існування країни.

У підрозділі 3.2. було розглянуто перспективи співпраці України та ЄС в газовій сфері.

Україні необхідно привабити іноземний корпоративний інтерес до своєї ГТС. Зазначимо, що не лише західноєвропейські країни, а й Угорщина має конкурентоспроможні та заможні компанії, що займаються будівництвом і модернізацією потужних енергомаршрутів, які у свою чергу можуть взяти участь у модернізації української ГТС. Від української сторони для початку необхідним є розроблення відповідних проектів і проведення конкурсу на тендер серед інвесторів.

Досвід країн Вишеградської групи також є прикладом для наслідування Україною в питаннях адаптації українського енергетичного законодавства до європейського згідно з ДЕС.

Отже, Україна з її геополітичним положенням, газотранспортною системою та потужним паливно-енергетичним комплексом може стати одним із ключових гравців у енергетичній політиці Європи. Для цього першочерговим завданням є утвердження на міжнародній арені як сильної, стабільної держави з демократичним управлінням, забезпечення прозорості діяльності газової галузі через усунення корупційних схем. За умови узгодженості дій в енергетичному секторі України з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Чехією з'являється можливість посилити енергетичну безпеку в регіоні Центральної та Східної Європи.

Щодо питання потенціальних напрямків українсько – іранської співпраці, розглянутих у розділі 3.3, можна зазначити наступне.

Інтереси України щодо співробітництва з Іраном в економічній сфері

спрямовані на: 1) Перетворення Ірану на вигідного та надійного партнера нашої держави в регіоні Середнього Сходу¹; 2) виконання завдань диверсифікації шляхів енергопостачання; 3) здійснення ефективної співпраці з Іраном щодо гарантування миру і стабільності в регіоні

Отже, останні роки довели необхідність пошуку альтернативних джерел енергопостачання для України. В сучасному світі енергетичний фактор може бути суттєвим важелем впливу не лише на економічний, але й на політичний суверенітет будь-якої країни.

Так звана «газова криза» у відносинах із Росією нещодавно продемонструвала, що для України завдання диверсифікації постачання енергоносіїв було і залишається першочерговим. Центральна Азія, а зокрема Іран, посідає друге після Росії місце в світі за розмірами газових родовищ і є потенційним кандидатом на роль постачальника енергоносіїв, тим більше, що дана сторона неодноразово висловлювало таку зацікавленість. Втім, незважаючи на економічну привабливість співробітництва, воно навряд чи виправдає очікування в умовах загострення кризи навколо ядерної програми Ірану.

Таким чином, як і будь-яка система, яка розвивається, українсько-іранські відносини мають певні етапи й цикли розвитку. Для них характерні періоди активізації та гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження.

Це пов'язано як із внутрішнім розвитком українського й іранського суспільств, так із зовнішніми факторами: світовою кон'юктурою, позицією провідних західних держав стосовно тих чи інших подій у світі та їх впливом на зовнішню політику України й Ісламської Республіки Іран.

Тому ми приходимо до загального висновку, що українсько-іранські відносини необхідно розглядати в контексті євроінтеграційних і глобальних світових процесів, враховуючи міжнародну ситуацію, наявні інтереси провідних держав й міжнародних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран // Міжнародний документ від 26.04.1992 р.
2. План дій Україна – ЄС від 21 лютого 2005 р. // Міжнародний документ від 12.02.2005 р.
3. Меморандум про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та Європейським Союзом спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії // Міжнародний документ від 24.11.2016 р.
4. Закон України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 № 329-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 27, ст.234.
5. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 46, ст.456.
6. Закон України «Про трубопровідний транспорт» від 15.05.1996 № 192/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 29, ст. 139.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України №733-р від 03.08.2011 р. щодо Плану заходів про виконання Україною зобов'язань в рамках Договору про Енергетичне Співтовариство // Урядовий кур'єр №157.
8. Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: монографія / за ред. В.О. Шведа. — К.: НІСД, 2015. — 222 с.
9. Багрова І. В., Гетьман О. О., Власюк В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: навч. пос. / за ред.. Багрової І. В. – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 384 с.
10. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: монографія / О.С. Власюк [та ін.]; відп. ред. Б.О. Парохонський; Рада національної безпеки і оборони України,

Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. — К. : Фоліант, 2010. — 589 с.

11. Богомолів О. Іран нам друг, та істина дорожча / О. Богомолів, І. Семиволос, С. Данилов // Дзеркало тижня. — 2013. — № 40 (415). — С. 6-7.

12. Газовий трикутник «ЄС-Україна-Росія». Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2012, №3. - С. 7-8.

13. Геополітична кон'юнктура та геостратегічні імперативи співробітництва України з країнами Середнього Сходу: Туреччиною, Іраном та Афганістаном // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — Вип. 28. Ч. II. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2011. — С. 80–81.

14. Головка С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980–2000 рр. / С. В. Головка, Ю. Р. Медюк. — К.: Либідь, 2016. — 616 с.

15. Двосторонні економічні відносини, проблемні питання в економічній сфері (інформаційна довідка) / С. В. Головка, Ю. Р. Медюк. — К.: Либідь, 2015. — 812 с.

16. Дьоміна М. О. Українсько–грецькі відносини: історичні передумови та сучасний стан розвитку [Текст] / М. О. Дьоміна: дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2014. — 300 с.

17. Економічна складова геополітичних інтересів України у відносинах з країнами Середнього Сходу: Туреччиною, Іраном, Афганістаном // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — Вип. 31. Ч. II — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2012. — С. 27–28.

18. Зимогляд В. Я. Регіон у системі міжнародних відносин [Текст] / В. Я. Зимогляд // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — 2014. — №4 (23). — С.160–161.

19. Маначинський О. Іран: в епіцентрі бурі: Геополітика / О. Маначинський // Політика і час. — 2016. — №5. — С. 9–10.

20. Матвійчук Я. Між Європою та Азією. Пріоритети зовнішньої політики України в геополітичному розвитку / Я. Матвійчук // Політика і час. – 2017. – № 3. – С. 73–74.
21. Мороз О., Мороз Ю. Про перспективні напрями зовнішньої політики України // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. Вир. 9.- Львів: ВНУ, 2015. — С. 60-61.
22. Мурад Махмуд Хасан Абумуфрех. Зовнішньоекономічні відносини України з країнами Перської затоки : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 / Мурад Махмуд Хасан Абумуфрех ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2014. — 19 с.
23. Паливно-енергетичний комплекс України: готовність до євроінтеграції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2012, №9. – С. 9-10.
24. Сагайдак О. Зовнішня політична незалежної України у 90-ті роки: спроба концептуального аналізу // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. Вип. 10. — Львів: ВНУ, 2018. — С. 7-8.
25. Следзь С. Співробітництво в газовій сфері / С. Следзь // Дзеркало тижня. – 2015. – № 6 (330). – С. 5-6.
26. Стратегічні інтереси України в країнах чорноморського регіону та проблеми національної безпеки. – Київ, 2011. – С.47–48.
27. Стратегія активізації співпраці України з країнами Перської затоки: аналіт. доп. / [Волович О.О. та ін.; за ред. О.О. Воловича] ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Регіон. філіал у м. Одеса. — О. : Фенікс, 2011. — 88 с.
28. Ткач Д. Україна — НАТО. Зроблено багато, але зробити потрібно ще більше // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. Вип. 9. — Львів: ВНУ, 2013. — С. 53-54.
29. Табачник Д. В. Визнання України дипломатичне // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К: Знання України, 2017 — Т.1 — 760 с.

30. Трубайчук. А.Ф. Українське питання у структурі міжнародних відносин напередодні Другої світової війни // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Л. В. Губерський (голова). — К. : Знання України, 2014. — Т. 2 : М — Я. — 812 с.

31. Чіпко М. В. Правовое регулирование перехода к использованию источников энергии: Рамочная Конвенция ООН об изменении климата и Киотский протокол / М. В. Чіпко // Український часопис міжнародного права. — Київ, 2015. — № 1. — С. 82-83.

32. Чіпко М. В. Правила Всемирной Торговой Организации по предоставлению субсидий и поддержке источников энергии / М. В. Чіпко // Науковий вістник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». — Херсон, 2015. — № 1. — С. 147-148.

33. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/energy-cooperation>

34. Встановлення і розвиток відносин України з країнами Близького та Середнього Сходу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.djereho.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8992&Itemid=461

35. Угода між Урядом України та Урядом Туркменистану про поставки природного газу в листопаді-грудні 1992 року від 10.10.92. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_001

36. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про торговельно- економічне співробітництво в 1993 році від 3 жовтня 1992 року. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_177

37. Угода між рядом України та Урядом Туркменистану про порядок та строки врегулювання зобов'язань щодо взаємопоставок товарів станом на 1 грудня 1993 року. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_051

38. Угода між Урядом України та Урядом Туркменистану про торговельно-економічне співробітництво на 1994 рік від 09.02.1994. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/795_482

39. Спільне комюніке Президентів України та Туркменистану. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_056?test=HtkMfW9q574dOQesZiH/cEG9Hdl7osFggkRbI1c

40. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1995 р. N303 «Про наслідки комплексної перевірки порядку утворення та діяльності корпорації «Республіка» і концерну «Славутич». Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/303-95-%D0%BF>

41. А.Еременко «Стратегічна ціль «Ітери» - стати багатопрофільною енергетичною компанією світового масштабу». Дзеркало тижня №44, 2002. Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/strategicheskaya_tsel_ityer_stat_mnogoprofilnoy_energeticheskoy_kompaniey_mirovogo_masshtaba-30236.html

42. Угода між Урядом України і Російським акціонерним товариством «Газпром» про принципи врегулювання заборгованості України за поставку російського природного газу в 1994 році і забезпечення поточних платежів за поставку природного газу в 1995 році від 18.03.95. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_312

43. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.1995 № 957 «Про визначення такими, що втратили чинність, деяких рішень Уряду України з питань оподаткування». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/957-95-p>

44. Указ Президента України від 05.10.1995 № 912/95 «Про випуск облігацій державної зовнішньої позики України 1995 року». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/912/95>

45. Указ Президента України від 21.02.1994 № 61/94 «Про додаткові заходи щодо делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській обласним державним адміністраціям повноважень щодо управління

майном, що перебуває у загальнодержавній власності. Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/61/94>

46. Угода між Україною і Туркменистаном про поставки природного газу з Туркменистану в Україну у 1999 році від 24.12.1998. Режим доступу:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_018

47. Договір між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007 роки. Міжнародний документ від 27.02.1998 Ратифікований Верховною Радою України 30.06.1999. Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_091 . Ратифікований Верховною Радою України 30.06.1999.

48. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України. Міжнародний документ від 04.10.2001. Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_221.

49. Угода між Україною та Туркменистаном про постачання природного газу з Туркменистану в Україну в 2002 - 2006 роках. Міжнародний документ від 14.05.2001. Режим доступу:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_038

50. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі. Міжнародний документ від 07.10.2002. Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_790

51. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі. Міжнародний документ від 07.10.2002. Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_790

52. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Протокол, Міжнародний документ від 24.09.2010.. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a27

53. Шевцов А., Бараннік В. Державна політика регулювання ринку газу в інтересах забезпечення енергетичної безпеки країни: Аналітична записка. – Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м.Дніпропетровську, <http://www.niss.gov.ua>

54. Офіційний сайт Міністерства енергетики та газової промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/>

55. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rada.gov.ua/archive/2008/02?sort=DESC&page_count=100

56. Лисак В. Ф. Відносини України з країнами Середземномор'я / В. Ф. Лисак // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип.97. – С.407– 411. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_100

57. Макух В. В. Перспективи міжрегіонального співробітництва України у Чорноморсько–середземноморському регіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page8177.html>

58. Соловей І. М. Українсько–румунські відносини: проблеми та перспективи їх розв'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/03/solovey.htm>

59. Політичні відносини між Україною та Болгарією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bulgaria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bg/diplomacy>

60. Павленко В. І., Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Політика безпеки і воєнно–політичні відносини Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

61. Писаранко А. В. Україна–Румунія: від спільних проблем до спільних рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kymu.edu.ua/vmv/conf/2012_04_24/pisarenko.pdf

62. Терешко С. Україна–НАТО в контексті сучасної стратегії Альянсу [Електронний ресурс] / С. Терешко. – Режим доступу: <http://old.soskin.info/ea.php?pokazold=200807>

63. Чумаченко О. А. Середземноморська політика Європейського Союзу 2005–2008 роками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pmv/2011_2/19_chum.pdf
64. Michael Leigh The Ukraine Crisis and Eastern Mediterranean Gas [Electronic resource]. – Regime to access: <http://www.gmfus.org/blog/2014/04/17/ukraine-crisis-and-eastern-mediterranean-gas>
65. Regional Strategy Paper 2007–2013 (European Neighbourhood and Partnership Instrument) [Electronic resource] / Europa. Summaries of EU legislation. – Regime to access: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_euromed_rsp_en.pdf
66. Final Statement. Marseille, 3–4 November 2008 [Electronic resource]. – Regime to access: http://ue2008.fr/webdav/site/PFUE/shared/import/1103_ministerielle_Euromed/Final_Statement_Mediterranean_Union_EN.pdf
67. Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean. Paris, 13 July 2008 [Electronic resource]. – Regime to access: http://www.ue2008.fr/webdav/site/PFUE/shared/import/07/0713_declaration_de_paris/Joint_declaration_of_the_Paris_summit_for_the_Mediterranean-EN.pdf
68. «Антонов» подписал контракт на производство новых Ан-132 в Саудовской Аравии [Електронний ресурс] // РБК-УКРАЇНА. — Режим доступу : <https://www.rbc.ua/styler/zhizn/antonovpodpisa-kontrakt-proizvodstvo-novyh-1456422036.html>
69. В Эр-Рияде новый король : [розмова з к. і. н., доцентом, в.о. завідувача відділу країн Азії і Африки В.О. Шведом / підгот. Н. Пушкарук] [Електронний ресурс] // День. — Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/v-er-riyade-novyy-korol>
70. Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
71. Олексій Павленко: Україна та Саудівська Аравія обговорять можливі напрями інвестиційного співробітництва в агросекторі [Електронний

ресурс] // Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/21059> 94

72. Політичні відносини між Україною та Саудівською Аравією [Електронний ресурс] // Посольство України в Королівстві Саудівська Аравія. — Режим доступу : <http://saudiarabia.mfa.gov.ua/ukraine-sa/diplomacy>

73. Саудовская Аравия может инвестировать более 10 млрд долларов в с/х Украины [Електронний ресурс] // РБК-УКРАЇНА. — Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/saudovskaya-araviyainvestirovat-10-mlrd-1454749449.html>

74. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Саудівською Аравією [Електронний ресурс] // Посольство України в Королівстві Саудівська Аравія. — Режим доступу : <http://saudiarabia.mfa.gov.ua/ukraine-sa/trade>

75. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/spivpracya-ukrayini-ta-yes-v-energetichnih-pitannyah-sogodni-najmicnisha-zustrich-glavi-uryadu-z-glavoyu-energodirektoratu-yevrokomisiyi>

76. Міністри юстиції України та Ірану обговорили правові аспекти міждержавного співробітництва двох країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/2696>

77. Проблеми та перспективи співробітництва України з Іраном в економічній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/october09/14.htm>

78. Україна – Іран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/Iran/iran.php?menu=attitudes>